

CERAMICA SLAVĂ DIN TRANSILVANIA

DE

K. HOREDȚ

INTRODUCERE

Epoca prefeudală în Transilvania se încadrează în intervalul de timp dintre eliberarea Transilvaniei de sub jugul roman până la înrădăcinarea stăpânirii feudale maghiare. Importanța acestei epoci constă, în deosebi, în stabilirea diferitelor populații și în formarea substratului etnic, din care se vor desvolta în epoca feudală națiunile care populează astăzi Transilvania. În procesul îndelungat de transformări și încrucișări etnogenice, cel mai de seamă eveniment este pătrunderea și răspândirea Slavilor, care determină tabloul dezvoltării sociale și istorice, mai cu seamă în a doua jumătate a mileniului întâiu. Numărul izvoarelor contemporane scrise, care permit reconstituirea acestei imagini, este redus, iar valoarea lor documentară controversată și îndoielnică. De aceea, sarcina principală de a înfățișa specificul acestei epoci și de a lămuri problemele legate de ea i-a revenit filologiei. În general, se poate constata însă că cercetările din trecut au avut tendința de a reduce, sau chiar de a trece sub tăcere importanța contribuției slave pentru istoria Transilvaniei. Aceasta se manifestă și prin neglijarea izvoarelor arheologice care au ca material autentic și contemporan cu evenimentele respective o putere probatorie considerabilă, chiar dacă valoarea lor informativă nu trebuie exagerată în fața incipientă a cercetărilor. Grupul cel mai frecvent și mai bogat al materialului arheologic îl formează *ceramica*, fragmentele și vasele de lut, în timp ce obiectele de metal (ținând seama de raritatea materiei prime) sunt mai puțin numeroase. Datorită ușurinței cu care se răspândesc pe calea comerțului, ele nici nu sunt atât de specifice culturii materiale slave, abstracție făcând de unele forme de podoabe, cum ar fi de exemplu inelele de tâmplă.

Cercetările arheologice din Transilvania au început să dea abia în ultimul deceniu atenția cuvenită ceramicii, care datează din a doua jumătate a mileniului întâiu¹. Cu toate că s'au observat și în trecut fragmente de ceramică slavă, cu ocazia săpăturilor îndreptate asupra unor alte obiective privind, în deosebi, epoca societății primitive, ele sunt amintite numai în treacăt, fără să se procedeze la încadrarea lor în mediul și în epoca corespunzătoare, sau să se încerce compararea lor cu descoperirile răslețe de acest gen, răspândite în diferite muzee transilvănene. De aceea, lucrarea

de față nu formează decât un început, putând servi drept bază de discuție și ca o încercare pentru completarea unei lacune de aproape o jumătate de mileniu în arheologia transilvăneană. Caracterul ei de început necesită și unele precizări, în privința conținutului și a metodei aplicate.

Deocamdată, cercetarea ceramicii slave este într-o fază pregătitoare de inventariere a materialului existent, pentru a se stabili astfel răspândirea și caracteristica ornamentelor și a formelor, precum și în vederea precizării criteriilor pentru separarea cronologică și repartizarea acestui material, pe secole. Urmează apoi să se treacă la partea cea mai importantă, adică studierea și interpretarea istorică a acestor izvoare, pentru a completa și contura tabloul istoric al epocii. În partea finală, la concluzii, s'au dat unele sugestii indicând câteva probleme, legate de acest material; dar nu s'a putut schița încă, nici măcar în parte, fondul economic și social ce se manifestă și în materialul tratat aici, în ceramică. Termenul de „ceramică slavă” este o denumire complexă, fără să se poată preciza deocamdată conținutul exact al termenului la fiecare descoperire mărunță în parte. În primul rând, el este o delimitare cronologică, referindu-se la ceramica din sec. VII când se intensifică pătrunderea Slavilor în Transilvania, pătrundere care durează până aproximativ în sec. XII. Această ceramică este, în a doua accepțiune a cuvântului, de factură slavă, prezentând trăsăturile specifice ale acestor produse, răspândite la un moment dat într'o perfectă unitate pe un teritoriu întins, din Ucraina până la Elba și dela coastele Mării Baltice până în Bulgaria. În al treilea rând, ceramica slavă trebuie atribuită, chiar sub raportul apartenenței etnice, într'o covârșitoare parte triburilor slave din Transilvania, cu toate că ea a fost, fără îndoială, întrebuințată și de populația locală, sau de diferite popoare călări, în ale căror morminte apare de asemenea. Din punct de vedere geografic se înțelege aici sub Transilvania, într'un sens mai restrâns, numai basinul intercarpatic, delimitat de Carpații Răsăriteni, de Carpații Sudici și de Munții Apuseni, Transilvania propriu zisă, cuprinzând regiunile: Cluj, Hunedoara, Mureș, Rodna, Sibiu și Stalin, și lăsând la o parte teritoriul apusean al R.P.R., Banatul și Crișana, cu regiunile: Arad, Baia-Mare, Oradea, Severin și Timișoara. De asemenea pentru a nu încărea lucrarea cu ipoteze și păreri încă insuficient documentate, s'a renunțat la încadrarea materialului transilvănean în raporturile cu teritoriul înconjurător, și s'a omis precizarea analogiilor sub raport formal și cronologic cu regiunile de-a-lungul Dunării de Jos și cu ceramica Slavilor de Nord. S'a încercat gruparea și împărțirea ceramicii din Transilvania, pe baza unor criterii interne, rezultând din indicațiile și observațiile făcute în Transilvania însăși. Aceste restricțiuni scad amplitudinea cercetării și dau naștere la deficiențe inerente unei lucrări de început, într'un domeniu încă prea puțin explorat.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

1. *Acățari* (Ákosfalva).

Muzeul Sf. Gheorghe.

Fragment de buză castaniu-cenușiu, dintr'un vas lucrat cu roata. În jurul umărului poartă o bandă ondulată și deasupra ei, gropițe îndesate, adâncite cu un pieptene cu cinci dinți (pl. III, 14., Nr. inv. 65—90).

Ornamentul datează fragmentul aproximativ în sec. XI. Un alt fragment de buză prezintă două linii orizontale, izolate (Nr. inv. 65—90).

2. *Alba Iulia* (Gyulafehérvár, Karlsburg).

Muzeul Alba Iulia.

Ploscă lucrată cu roata, din lut gălbui, având un corp sferic tras în jos și o deschizătură care se lărgește înafară. Gâtul este brăzdat de linii ondulate, iar corpul este ornamentat cu linii orizontale (pl. XI, 5). Pe fundul ploștii se află ca stampilă un cerc simplu, fără cruce sau spițe (pl. V, 7). I. 16,6, Df. 7,6, Dem. 10,8, Dd. 5,5 cm². În curtea catedralei ortodoxe de pe Cetate s'a găsit, cu ocazia unor lucrări edilitare, ca descoperire izolată, o strachină. Vasul cărămiziu poartă în jurul umărului o bandă de împunsături care datează vasul în sec. XI. Dedesubtul ei începe o zonă de linii orizontale îndesate. Fundul strachinei n'are stampilă, dar marginea ei atârnă în jos, indicând mărimea roții olarului (pl. XI, 11). I. 10,5. Df. 9,3, Dem. 16 Dd. 14 cm.

Spre Sud-Est de Cetate, s'au găsit cioburi roșii-negricioase, arse cu pete și lucrate cu roata. Ornamentația lor se compune din inciziuni de unghii piezișe, sau aproape drepte, combinate cu linii orizontale, sau din linii ondulate (pl. IV, 5). Datorită profilului conturat mai colțuros, cât și a ornamentației, se poate presupune că ele aparțin sec. XII.

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Oală de culoare castanie-negricioasă, lucrată cu roata, originară — după cum se afirmă — din Alba-Iulia. Vasul reprezintă tipul svelt, cu buza scurtă, cunoscut și dela Blandiana. Fundul oalei este concav, rotunzit (pl. X, 11, Nr. inv. 7520). I. 13, 9 Df. 6, Dem. 12,9, Dd. 10,2 cm.

Ulcior bitroneonic, cu un gât scurt și cilindric, de culoare castanie-cenușie, lucrat cu mâna. Jumătatea superioară a vasului este acoperită de linii neregulate, trase cu o roțiță dințată, care se întretae (pl. IV, 8, XI, 1, Nr. inv. 7528). I. 7,2, Df. 3,9, Dem. 8, Dd. 3,6 cm. Forme asemănătoare, cu toate că nu corespund întocmai, se cunosc din aria nordică a ceramicii slave³. Imposibilitatea de a-l atribui unei alte epoci pledează de asemenea pentru această încadrare.

3. *Apoldul de Sus* (Nagyapold, Grosspold).

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Spre Sud de comună, s'au găsit în „Bachhof”, pe malul estic al pârâului care curge spre sat, câteva funduri și buze de vase, lucrate cu roata, mergând dela roșcat până la cenușiu. Ca ornamentație, se întrebuintează o simplă linie ondulată, care, împreună cu conturul profilelor, indică faza finală a ceramicii slave din sec. XII. Impreună cu ele, s'au găsit și șase fragmente ale unor cazane de lut cu perforarea specifică a buzei în interior (pl. XII, 2, Nr. inv. 13177).

4. *Aurel Vlaicu* (Benczencz, Benzenz).

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

În Mureș, s'a găsit fragmentul unui cazan de lut, având pe partea interioară a buzei o pereche de găuri pentru atârnarea vasului (pl. XII, 1, Nr. inv. 10227).

Band (Mezöbánd).

Muzeul Cluj.

În 1906 și 1907, s'a săpat și s'a descoperit un cimitir compus din 179 de morminte, care aparțin primei jumătăți a sec. VII⁴. Deși complexul în totalitatea lui nu are legături directe cu civilizația slavă, totuși ceramica cimitirului trebuie caracterizată pe scurt, deoarece vasele lui formează unul dintre componentii dezvoltării elementelor caracteristice ale ceramicii slave din Transilvania. Față de șapte vase confecționate cu mâna, s'au găsit cca 60 de vase lucrate cu roata. Acestea sunt de culoare castanie-negricioasă sau cenușie, formând deci, prin pasta și arderea lor, două grupe bine distincte care sunt observate mai târziu și la Blandiana. Ca o tradiție originară încă din epoca La Tène apar pe vasele cenușii ornamente adâncite prin lustruire⁵ și ornamente stampilate⁶; acestea din urmă sunt neatestate în ceramica ulterioară. Grupul vaselor castanii-negricioase poartă uneori linii și benzi orizontale și ondulate (pl. II, 1,2)⁷, motive ornamentale care vor alcătui elementele principale ale ornamentației slave. Stampile pe fundul vaselor lipsesc. Formele cele mai frecvente sunt vase de mărime mijlocie, adeseori cu un profil pântecos, specific acestei epoci, având diametrul cel mai mare în partea inferioară a vasului. Ca formă specială se poate semna și un vas în formă de ploacă⁸.

5. *Berghin* (Berve, Blutrot).

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Fragment din buza unui cazan de lut, perforată la marginea ei inferioară (Nr. inv. 3066).

6. *Beșineu* (Székásbesenyő).

Muzeul Aiud.

Buză de culoare roșie-cărămizie, cu un rând de gropițe imprimare cu ajutorul unui instrument cu trei dinți deasupra a două linii orizontale. Profilul (pl. XIII, 12) ca și ornamentația indică secolul XI (Nr. inv. 1296).

7. *Bistrița* (Beszterce, Bistritz).

În 1854, săpându-se într'o grădină a suburbiei niște gropi, spre a se planta pomi, s'au găsit în mai multe locuri, la o adâncime de cca 1 m, vase ornamentate cu benzi ondulate, compuse din cinci linii⁹ și aparținând, probabil, ceramicii slave.

8. *Blandiana* (Maroskarna).

Pe ambele laturi ale podului plutitor care trece peste Mureș — numit de localnici *brod* — au ieșit la iveală, la începutul deceniului al patrulea, în malul sudic, la o adâncime de cca 50 cm, un număr de vase întregi care au aparținut, ținând seama de starea lor de conservare, unor inventare funerare¹⁰. După spusele locuitorilor, s'au găsit și oase omenești; ritul de înmormântare pare să fi fost deci înhumarea. Cu ocazia săpăturilor dela Tărtăria, în 1943, sătenii ne-au atras atenția asupra acestei descoperiri, din care s'au mai putut salva și identifica următoarele vase:

1. Vas bombat, din lut cenușiu, lucrat cu mâna, cu o suprafață sgrunțuroasă, pe care se recunosc încă urmele unor linii încrucișate, adâncite

prin lustruire. Corpul sferic și neregulat se continuă printr'un gât cilindric cu margini rotunzite. Deschizătura vasului este ușor înclinată și oblică față de orizontala fundului. O gaură în mijlocul fundului se explică prin întrebuințarea ulterioară a oalei ca vas de flori (pl. IX 11, Nr. inv. IN 6029). I. 13, Df. 10,5, Dcm. 15,2, Dd. 11 cm. Muzeul Cluj.

2. Vas cenușiu lucrat cu mâna. Fundul este ușor concav, îndoit, corpul este sferic, iar gâtul cilindric se termină într'un brâu reliefat. În jurul gâtului se află o linie în zig-zag, lustruită. Umărul este acoperit în aceeași tehnică cu două linii în zig-zag, care se întretaie, formând o zonă de romburi neregulate. Deschizătura din mijlocul fundului provine dela întrebuințarea vasului pentru flori (pl. IX, 2, II, 7, Nr. inv. IN 6030). I. 13,4, Df. 7, Dcm. 13,8, Dd. 9 cm. Muzeul Cluj.

3. Oală mică dintr'o pastă fină cenușie-albăstruie, lucrată cu roata și având o suprafață netedă, fără ornamente. Forma este scundă, cu buze ușor răsfrânte înafară. Gaura mică din mijlocul fundului se explică și la acest vas prin folosirea pentru flori (pl. IX, 1, Nr. inv. 6031). I. 12,1, Df. 7,6 Dcm. 12,9 Dd. 9 cm. Muzeul Cluj.

4. Strachină din lut cenușiu închis, lucrată cu roata. Dela fundul cilindric, peretele iese bombat înafară, retrăgându-se iarăși înăuntru în regiunea umărului și a gâtului, ca la partea de jos. Pe fundul concav, s'a tras cu linii de lățimea unui deget o cruce încadrată într'un cerc, dela care se întind niște raze-linii până la marginea fundului (pl. V, 6, IX, 9,11). I. 10,4, Df. 11, Dcm. 16,9. În 1943 la V. Rațiu, Blaj, str. Clujului 23.

5. Vas-borcan lucrat cu roata, ars cu pete de culoare roșie închisă. Partea superioară este ornamentată cu trei benzi ondulate, care se întretaie în parte, iar restul suprafeței este acoperit până jos cu linii orizontale (pl. IX, 4). I. 16,5, Df. 8,4, Dcm. 18,4, Dd. 15 cm. În 1943 la V. Mihalea, Vințul de Jos.

6. Tot acolo exista și o oală mai mică, probabil ca Nr. 11, care a dispărut însă și nu mai putea fi văzută.

7. Vas-borcan lucrat cu roata, roșu închis până la negru. Forma, mărimea și dispunerea ornamentației corespund vasului dela Nr. 5, cu deosebirea că aici benzile ondulate acoperă întreaga jumătate a părții superioare (pl. IX, 3). Pe fundul vasului se află o adâncitură rotundă cu un diametru de 3 cm. I. 19,4, Df. 8, Dcm. 18, Dd. 14 cm. În 1948 la notarul Grecu, Blandiana.

8. Vas-borcan lat, cu umeri înalți, de același tip ca Nr. 5 și Nr. 7, din lut nisipos, lucrat cu roata, ars în partea de jos în roșu închis, iar în partea superioară în negru cu pete. Intreaga suprafață este acoperită cu linii orizontale. Fundul este ușor îndoit și în mijloc perforat, vasul servind de asemenea pentru flori (pl. IX, 5). I. 15,6, Df. 7,8, Dcm. 17, Dd. 14,5 cm. Muzeul Cluj.

9. Vas-borcan dintr'un lut nisipos, sgrunțuros, lucrat cu roata, în partea de jos de culoare cărămizie, în partea superioară de culoare negricioasă. Umerii sunt trași în sus, lățimea este însă mai redusă, încât vasul este în proporțiile sale mai svelt. Partea de sus este ornamentată cu șase linii ondulate și izolate, care se întretaie (pl. II, 8, IX, 6, Nr. inv. IN 6028). I. 14,6, Df. 7,4, Dcm. 13,4, Dd. 11,3 cm. Muzeul Cluj.

10. Vas-borcan cenușiu-negricios, confecționat cu roata, purtând pe partea inferioară patru linii adâncite. Restul suprafeței este neornamentat.

Pereții sunt regulat profilați, fără vreo accentuare a umărului, încât vasul are un contur oval și se deosebește prin aceasta de tipul lat sau svelt (pl. IX,8) I. 17, Df. 10, Dem. 17,8, Dd. 14,6 cm. În 1948 la notarul Grecu, Blandiana.

11. Oală mică din lut roșu închis până la negru. Prin corpul regulat profilat, fără accentuarea umărului, vasul aparține tipului dela Nr. 10. Ornamentarea cu benzi ondulate parțial suprapuse și în zona de jos cu linii horizontale corespunde celui dela Nr. 7. Fundul are drept stampilă o roată cu 12 spițe, având un diametru de 4,2 cm (pl V, 5, IX, 7). I. 10,5, Df. 5,8, Dem. 11,3, Dd. 9,7 cm. În 1948 la notarul Grecu, Blandiana.

12. O oală mică, probabil ca Nr. 11, dăruită unui locuitor din Pianul de Jos de țăranul Nicolae Bogățeanu, dela care au fost achiziționate trei dintre vasele aflate în Muzeul din Cluj.

13. Se afirmă de asemenea că țăranul Nicodim Răcățeanu ar fi avut asemenea vase, dintre care nu s'a găsit însă niciunul la el.

Vasele dela Blandiana ocupă o poziție cheie pentru problema ceramicii slave din Transilvania. După pastă, ardere, formă și ornamentație, ele se împart în mod evident în două grupe :

1° Prima categorie cuprinde vase sferice, în parte lucrate cu mâna, dintr'o pastă cenușie și ornamentate cu motive simple, adâncite prin lustruire (Nr. 1—4). Ea reprezintă componența locală, atestată între altele la Band și persistă încă vreo câteva secole, pierzând însă treptat din importanța ei, încât, începând cu sec. XI, existența acestei grupe nu se mai poate sesiza.

2° A doua categorie se caracterizează prin vase în formă de vaseborcan lucrate toate cu roata, de culoare roșie, mergând până la negricios și ornamentate cu benzi ondulate, cu zone de linii horizontale și cu stampile de fund (Nr. 5—11).

Criteriile distinctive între cele două grupe sunt atât de pregnante, încât s'ar putea pune la îndoială chiar contemporaneitatea lor, dacă două vase din grupul întâiu n'ar face legătură cu varianta a doua, reprezentând unele trăsături comune cu aceasta. Astfel, vasul Nr. 3 are forma vasului-borcan specifică grupei a doua, iar tipul Nr. 4 poartă pe fund desenul adâncit al unei stampile, atestată în grupa a doua. Aceste elemente dovedesc și coexistența celor două grupe, observată și în mormântul dela Sebeș.

În vederea datării complexului, se pot întrebuința, pentru grupa întâia, ca *terminus a quo*, analogiile ei cu Band din prima jumătate a sec. VII. Elementele constitutive ale variantei a doua apar de asemenea încă în mormintele avare timpurii din sec. VII (Gâmbaș, Teiuș) cu excepția stampilelor de fund, care nu se aplică în ceramica avară¹¹. Întrebuințarea acestora este datată, în Bulgaria, în sec. IX-X, iar în ceramica din Nord se cunosc stampile din sec. X¹², astfel încât data cea mai timpurie pentru încadrarea cronologică a Blandianei este sec. X—XI. Descoperirea nu poate fi mutată mai târziu, deoarece lipsește ornamentul caracteristic sec. XI, alveolele în jurul gâtului, și există încă, în schimb, elemente mai vechi, reprezentate de grupa întâia, elemente care se pierd, cu timpul, în ceramica slavă târzie.

9. *Breaza* (Beresztelke).

Muzeul Cluj.

Partea superioară a unui vas mai mare cărămiziu, cu buze scurte, lucrat cu roata și purtând pe umăr un ornament compus din trei benzi orizontale. După finețea executării, ornamentul seamănă cu cel dela Gâmbaș și aparține, probabil, sec. VII (pl. X, 2, Nr. inv. VI 1471).

10. *Căpușul Mare* (Nagykapus).

Muzeul Cluj.

Strachină făcută dintr'o pastă neagră, amestecată cu pietricele, lucrată cu roata înceată. Forma este bitronconică rotunzită, având un fund oblic față de orizontala deschizăturii. Baza este în interior ușor profilată. I. 10,5, Df. 7,5, Dem. 13,8, Dd. 11,3 cm (pl. VII, 4, Nr. inv. IN 5970). N'ar fi exclus ca vasul să fie timpuriu și să aparțină aproximativ sec. VIII-IX.

Se pare că împreună cu vasul s'a găsit un vârf de săgeată din fier, cu trei tășuri, având în mod neobișnuit lățimea cea mai mare în partea superioară. Pe spinul de fixare s'au mai păstrat încă urmele de lemn ale săgeții. I. 5,6, Dem. 1,2, Lg. spinului 1,4 cm (pl. VII, 5, Nr. inv. IN 5971).

11. *Câlnic* (Kálnok, Kelling).

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Oală bombată de culoare roșie închisă, arsă cu pete și lucrată cu roata, găsită lângă drumul spre Râhău. Partea superioară este acoperită cu linii orizontale (pl. X, 3, Nr. inv. 7698). I. 11,5, Df. 6,5, Dem. 11, Dd. 8,5 cm. Forma mai turtită seamănă cu vasele dela Cluj din sec. X. Tot dela Câlnic se cunoaște însă și o brățară de bronz cu capete de animal, o formă caracteristică sec. XI¹³. Aceasta ar putea să coboare datarea vasului eventual în acest secol.

12. *Cernctul de Jos* (Alsöcsernát).

Muzeul Sf. Gheorghe.

Dela „Templomdomb” (Movila bisericii) există un vas castaniu-roșcat, lucrat cu roata. Partea superioară a oalei este brăzdată de linii ondulate neregulate, care se suprapun (pl. IV, 7 și X, 7, Nr. inv. 3050). I. 13,5, Df. 9, Dem. 17, Dd. 15,5 cm. Este remarcabil un fragment de bază dintr'o pastă fină cenușie, cu un profil complicat și târziu. În jurul umărului se află o bandă compusă din romburi imprimate cu o rotiță (Nr. inv. 3963). Pentru încadrarea fragmentului lipsesc deocamdată analogii.

13. *Cetatea de Baltă* (Küküllővár, Kokelburg).

Muzeul Aiud.

Cu ocazia săpării unui mormânt, s'a găsit, la adâncime de 1 m, o ploscă mică, roșietică, de lut, având un corp sferic bombat și un gât scurt, care se lărgește la buza vasului. În mijlocul fundului se află o deschizătură rotundă, cu un diametru de cca 3 cm, servind, eventual, ca „fereastră sufletului” și indicând întrebuintărea sepulcrală a vasului (pl. XI, 4, Nr. inv. 3148). I. 10,3 Df. 6,7, Dem. 8,7 Dd. cca 4,5 cm. Analogiile vasului din Câmpia Tisei, unde tipul este bine atestat în mormintele avare timpurii¹⁴, îl datează în sec. VII.

11. Cetea (Csáklya).

Muzeul Cluj.

Buză de vas castaniu închis, cu un profil evoluat, lucrată cu roata și ornamentată cu linii paralele rare și o linie ondulată. Datează aproximativ din sec. XI (Nr. inv. 2063, pl. IV, 6). Un alt fragment este ornamentat cu benzi compuse din linii paralele și ondulate (Nr. inv. 1351, 1358).

Muzeul Aiud.

Fragment de perete cenușiu-negricios, ornamentat cu linii ondulate și izolate (Nr. inv. 2928).

De „La Pietri”, D. și I. Berciu semnalează, cu ocazia unor săpături făcute în stratul superior, fragmente ceramice ornamentate cu valuri, aparținând epocii timpurii a Evului Mediu.

În general, urmele slave dela Cetea trebuie datate relativ târziu, aproximativ în sec. XI—XII, după cum indică și obiectele de fier (vârfuri de săgeți, cuțite) dela Cetea, păstrate în Muzeul dela Aiud.

Cheile Turzii (Tordai hasadék, Thorenburger Schlucht).

Din regiunea superioară a Cheilor, pe latura sudică, sub o stâncă, într-o cavernă, s'a găsit un fragment negricios, roșu în interior, ornamentat cu o bandă ondulată care putea să dateze și din perioada medievală.

15. Ciceu Cristești (Csicsókeresztúr).

Muzeul Cluj.

Fragment de buză, de culoare gălbuie-cenușie, ornamentat cu linii paralele orizontale, aproximativ din sec. XII (Nr. inv. 2052).

16. Ciugud (Maroscsüged).

Muzeul Alba Iulia și Cluj.

Pe partea stângă a Mureșului, la cca 200 m mai sus de podul plutitor spre Ciugud, s'au cercetat, în 1948 și 1949, în malul abrupt, câteva gropi conținând și ceramică slavă, amestecată cu fragmente de vase din epocile anterioare¹⁶. Incercările de a urmări întinderea acestei stațiuni și dincolo de mal au rămas fără rezultat și se pare că fluviul a distrus-o complet. Netezind malul, s'a desvelit o vatră aparținând, după fragmentele găsite chiar pe suprafața ei, epocii slave. Vasele sunt lucrate cu roata, arse în roșu până la negricios, iar profilul obișnuit aparține unor forme de vase-borcan. Buzele lor încep să fie mai accentuat profilate (pl. XIII, 10, 11, 13). Ca o formă aparte este reprezentată și buza unui cazan de lut cu marginea perforată în interior cu câte două găuri. Între motivele ornamentale (pl. III, 3—9) predomină benzi și linii orizontale, împreună cu gropițe adâncite cu ajutorul unui piepten în jurul gâtului. Acest ornament caracteristic indică și datarea materialului dela Ciugud în secolul XI. Nu s'au observat stampile pe fundul acestor vase, iar benzile și liniile ondulate sunt destul de rare.

17. Cluj (Koložsvár, Klausenburg).

Muzeul Cluj.

În 1911, s'a săpat la capătul de răsărit al orașului un cimitir al Maghiarilor invadatori, datând din prima jumătate a sec. X¹⁶. Cu această ocazie s'au găsit și trei vase, dintre care unul s'a pierdut ulterior¹⁷.

Primul, după o notiță scrisă cu creion pe el, din mormântul I, este de culoare cenușie închisă, lucrat cu roata și acoperit cu dungii orizontale îndesate; este de formă mică și are un contur oval, înălțimea și diametrul cel mai mare sunt aproximativ egale (pl. VII, 8). I. 10,5, Df. 8, Dem. 11,8, Dd. 10,6 cm.

Al doilea vas a ieșit la iveală în mormântul III¹⁶ și conține oase din craniul unui purcel. De culoare castanie-roșcată, vasul seamănă în proporțiile sale cu primul, dar este mai puternic profilat. Dungile orizontale ale vasului, lucrat de asemenea cu roata, sunt aici mai groase (pl. VII, 9, Nr. inv. IV. 9675). I. 10, Df. 7, Dem. 12,5, Dd. 9,8 cm. Datarea celor două vase în prima jumătate a secolului X rezultă din inventarul funerar cu care au fost găsite împreună.

La săparea fundamentului pentru palatul Urania pe malul stâng al Someșului, s'a aflat o ploscă de lut, gălbuie, lucrată cu roata și ornamentată cu trei benzi ondulate și o zonă de linii paralele. Pe fund, poartă o stampilă cu un cerc în mijloc, dela care se întind spre marginea fundului patru brațe în forma unei cruci. Data vasului nu se poate preciza; din punct de vedere tipologic, el ar trebui încadrat mai târziu decât cele două exemplare din „Transilvania de Sud” (pl. XI, 9, Nr. inv. III 9536). I. 22,5, Df. 10,5, Dem. 16, Dd. 8,6 cm.

Din strada „Libucgát”, se păstrează un fragment de buză de culoare neagră-cenușie, ornamentat cu gropițe și dedesubtul lor cu linii orizontale. Profilul este îngroșat la marginea buzei, în felul celor din sec. XI. Ornamentația indică același secol (Nr. inv. IV 2328).

La începutul deceniului al patrulea, s'au făcut, cu ocazia unor lucrări edilitare, săpături de-a-lungul laturii nordice a bisericii din Piața Libertății. Deasupra stratului roman și în parte adâncit în el, s'au găsit morminte cu monete sigure din sec. XII și la același nivel vase și ceramică, care aparțin, eventual, chiar inventarului funerar. Probabilitatea datării acestui complex în sec. XII este sprijinită de caracterul creștin al mormintelor, de orientarea est-vestică și de poziția lor în preajma bisericii, iar o creștinare mai masivă și mai cuprinzătoare a Transilvaniei se poate presupune numai începând cu sec. XII. Caracterul mai evoluat al ceramicii pledează în același sens. Vasele au dimensiuni mai mari decât cele obișnuite în secolele anterioare și profilele reprezintă evoluția unui tip din secolul anterior (pl. XIII, 12), lărgind marginea și aplicând, pe partea inferioară a buzei, o nervură. Ornamentația începe să se descompună, predomină linii orizontale și ondulate izolate (pl. IV, 1—4), alveolele adâncite din sec. XI nu se mai întrebuințează și suprafața vasului este uneori neornamentată. Dintre vasele care s'au putut reconstitui, două se pot descrie mai amănunțit.

Primul, o oală lată, de culoare cenușie, lucrată cu roata, cu o buză puternic profilată, este ornamentată cu două linii ondulate simple. Restul suprafeței este neornamentat. Pe fund, vasul poartă o stampilă destul de teșită, compusă dintr'o cruce încadrată într'un cerc. I. 17,5 Df. 11,5, Dem. 23, Dd. 20 cm (pl. VI, 1, VII, 1). Al doilea este ceva mai svelt, neornamentat și fără stampilă pe fund, lucrat cu roata, de culoare castanie-roșcată (pl. VII, 3). I. 16,5 Df. 7,5 Dem. 19 Dd. 19,5 cm.

18. *Cubleșu Someșan* (Magyarköblös).

Muzeul Cluj.

Fragment din buza unui cazan de lut, buză în interior oval lărgită pentru a întări partea în care se fixau prin două găuri mânere de sfoară.

19. *Cugir* (Kudzsir).

Muzeul Deva.

Vas-borcan lucrat cu roata, de culoare gălbuie închisă, mergând până la deschis. Gâtul deasupra umărului lipsește (pl. X, 12, fără Nr. inv.). Jumătatea superioară a părții păstrate este acoperită cu linii paralele, peste care s'au tras patru benzi ondulate (pl. V, 3. X, 12). Partea inferioară poartă două benzi cu linii paralele. I. păstrată 18, Df. 7,5, Dem. 17,5 cm.

20. *Federi* (Fegyér).

În peștera Coasta Vacii, care conține resturi paleolitice, s'au găsit în stratul superior, între 0 și 0,30 cm, și cioburi slave, datate de Roska în sec. IX—X e. n.¹⁹

21. *Gámboş* (Marosgombás).

Muzeul Cluj.

În 1913, M. Roska a săpat la poalele dealului „Măgurița” câteva morminte, aparținând unui cimitir avar timpuriu. Unele dintre ele conțineau și vase. În mormântul XIII s'a găsit un vas-borcan roșcat, lucrat cu roata, de o formă simplă și purtând în jurul umărului cinci linii orizontale late (pl. VII, 11, Nr. inv. III 8775). I. 14,5, Df. 5,8, Dem. 12, Dd. 9,5 cm. În mormântul XVII, a ieșit la iveală o oală mai mică, lucrată de asemenea cu roata, de culoare roșie-gălbuie, cu pete negricioase și neornamentată. Forma se caracterizează printr'o accentuare mai colțuroasă a umărului (pl. VII, 10, Nr. inv. III 8856) I. 11,5. Df. 6, Dem. 9,8, Dd. 9 cm. Datarea în prima jumătate a secolului VII rezultă din inventarul funerar.

Muzeul Aiud.

Între 1911 și 1912, I. Bodrogi a găsit pe terasa care se ridică deasupra Mureșului o înmormântare cu cal, avară, timpurie, împreună cu un fragment de buză de culoare cenușie-negricioasă, ornamentat cu o bandă ondulată, încadrată în benzi orizontale (Nr. inv. 5163)²⁰. Apartenența acestuia la inventarul funerar este confirmată prin existența ceramicii asemănătoare în mormintele avar timpurii dela Teiuș.

22. *Gherla* (Szamosujvár).

Colecția școlară Gherla.

Ceramică castanie închisă, lucrată cu roata și ornamentată cu benzi ondulate²¹.

23. *Ghindari* (Makfalva).

Pe malul stâng al Târnavei Mici, spre răsărit de sat, pe „Dealul Cetății” (Várhegy), s'a găsit buza unui vas, aparținând ceramicii slave²².

24. *Lechința de Mureș* (Maroslekencze).

Muzeul Național de Antichități.

Lângă malul drept al Mureșului, la o distanță de 200 m de comună, se întinde o stațiune, cercetată de D. P o p e s c u²³, care durează dela începutul epocii bronzului până în epoca La Tène și cuprinde și un complex de ceramică slavă²⁴. Alveolele adâncite cu ajutorul unui instrument dințat și tăieturile piezișe așezate în jurul gâtului, împreună cu benzi și linii ondulate, trădează o fază târzie a ceramicii slave. Intre forme sunt reprezentate și fragmente de buze ale unor cazane de lut întrebuintate aproximativ în sec. XI—XIII. Această încadrare este sprijinită de doi pinteni, găsiți în aceeași stațiune, aparținând sec. XI—XIII²⁵.

25. *Lopadea Veche* (Oláhlopád).

Muzeul Aiud.

Fragment de buză, ars cu pete, de culoare cenușie-roșietică, ornamentat cu trei benzi ondulate. Ciobul face impresia că ar aparține unei date mai vechi (Nr. inv. 1132).

26. *Mărtănuș* (Kézdimártonos).

Muzeul Sf. Gheorghe.

Oală lată, lucrată cu roata, de culoare castanie-roșietică. Partea inferioară este reconstituită. Ornamentația se compune din linii ondulate neregulate, separate prin câteva linii horizontale distanțate (pl. X, 6, Nr. inv. 64—901, C 3). I. 19,5, Df. 11, Dcm. 21,5, Dd. 18,5 cm. Alte două fragmente de aici poartă adâncituri horizontale, ca rezultat al manufacturării cu roata, iar la unul buza este îngroșată și marginea ei prelungită în jos (Nr. inv. 64—901, C 5). Descoperirea trebuie datată în secolul XII.

27. *Mediaș* (Medgyes, Mediasch).

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Pe partea dreaptă a Târnavei Mari, pe terenul școalei agricole, lângă șoseaua ce duce spre Dârlos, la 2 km de craș, s'au găsit, la o adâncime de 50 cm, fragmentele a trei vase, dintre care două s'au putut reconstitui. Ele sunt lucrate dintr'un lut fin, ars, cărămiziu și se caracterizează printr'o accentuare deosebită a umărului, încât diametrul întrece înălțimea lor. Ornamentația constă din două rânduri de tăieturi piezișe, făcute cu unghia. Fragmentul celui de al treilea vas arată și două linii ondulate izolate. Forma voluminoasă și lată și motivele ornamentale datează vasele aproximativ în sec. XII. Dimensiunile primului vas : I. 22,4, Df. 13, Dcm. 25,5, Dd. 17,5 (pl. X, 10, Nr. inv. 4654), celui de al doilea : I. 23,3, Df. 11,5, Dcm. 26,3, Dd. 17,2 cm (Nr. inv. 4655).

28. *Mercurea* (Szerdahely, Reussmarkt).

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Gâtul unei ploști, eventual, de tipul celei dela pl. XI, 7, de culoare cenușie, lucrat cu roata și având pereți groși (Nr. inv. 10466).

29. *Meșcreac* (Megykerék).

Muzeul Aiud.

Intre Meșcreac și Leorinț, s'a găsit buza unui vas provenind dintr'un vas cu umeri lați, roșietic închis, după cât se pare lucrat cu mâna. Este

ornamentat cu o bandă ondulată și dedesubtul ei cu o linie ondulată, izolată și lată. Ornamentația și profilarea buzei ar data vasul încă înaintea sec. XI (Nr. inv. 4668).

30. *Mihalt* (Mihálczfalva).

Muzeul Aiud.

La 9 Octombrie 1893, s'a găsit, cu ocazia construirii podului peste Mureș, la adâncime de 4 m, un vas mic, lucrat masiv, probabil cu roata înceată, și ars cu pete roșii ce merg până la negru. Este ornamentat cu trei benzi compuse din linii puțin și neregulat ondulate (pl. X, 8, Nr. inv. 3585). I. 9,5, Df. 6 Dcm. 9, Dd. 6,7 cm. Ductul benzilor ornamentale, care se aseamănă cu cel dela Teiuș, și profilul cu buzele relativ mici și puțin rășfrânte, datează vasul încă în sec. VII.

31. *Moldovenești* (Vărfalva).

Muzeul Cluj.

Vas-borcan dintr'o pastă impură gălbuie, lucrat cu mâna, neornamentat, cu buze scurte și puțin rășfrânte (pl. VII, 14, Nr. inv. 8038). I. 14, Df. 8,7, Dcm. 12,8, Dd. 15,3.

Strachină dintr'o pastă cenușie, netezită la suprafață și neornamentată, lucrată cu mâna. Forma se aseamănă cu cele dela Alba-Iulia și Rădești, care sunt însă mai târzii (pl. XI, 2, Nr. inv. I, 7917).

La Moldovenești s'a săpat un cimitir din sec. XI cu 57 de morminte²⁶, care ar putea să indice vechimea vaselor. Din inventarul funerar al cimitirului nu face parte însă niciun vas, încât nu se poate stabili o legătură directă cu descoperirile amintite. Acestea sunt mai de grabă anterioare.

32. *Morești* (Malomfalva).

Muzeul Cluj.

Strachină de culoare roșie, lucrată cu roata și neornamentată. Deschizătura vasului stă pieziș față de orizontala fundului (pl. XI, 10, Nr. inv. I, 8023). I. 10,5, Df. 10, Dcm. 15,6, Dd. 15,3 cm. Datarea în secolul XI este indicată prin analogia cu forme asemănătoare ca cele dela Alba-Iulia și Rădești și faptul că tot dela Morești se cunoaște o sabie cu două tășuri, de tip norman, aparținând sec. X—XI (Nr. inv. IV, 1920).

33. *Oena Sibiului* (Vizakna, Salzburg).

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

În bogatul material ceramic, care dovedește locuirea îndelungată a acestui loc important prin zăcămintele sale de sare, se află și câteva fragmente dintr'o fază târzie a epocii slave.

Fragment de perete negricios, ornamentat cu gropițe și linii orizontale (pl. XII, 10, Nr. inv. 11.666). Alte fragmente de buză sunt acoperite cu linii ondulate izolate (pl. XII, 9, Nr. inv. 11.666), sau cu benzi ondulate. Două funduri poartă stampile în relief, reprezentând o cruce încadrată într'un cerc (Nr. inv. 11.702), sau care este completată cu încă două bare laterale (pl. XII, 7,8, Nr. inv. 11.702).

34. *Oișdea* (Vajasd).

Muzeul Aiud.

Buza unui vas mai mare castaniu-negricios, cu un rând de tăieturi oblice în jurul umărului, ca pl. III, 10 (Nr. inv. 481). Un alt fragment ce-

nușiu-negricios poartă două linii ondulate. După ornamentație, fragmentele aparțin sec. XI.

35. *Orașul Stalin* (Brașov, Brassó, Kroustadt).

Muzeul Țara Bârsei.

Fragment de buză dintr'un vas lucrat cu roata, ornamentat în jurul umărului cu linii ondulate neregulate. Locul de descoperire: stânca lui Salomon (Salomonsfelsen, Nr. inv. 1258, 1261).

Unele fragmente de pe „Gesprengberg” poartă inciziuni piezișe; un ornament atestat încă din sec. XI, care continuă însă și în sec. XII, deoarece factura și profilul fragmentelor le așează mai de grabă în acest secol (Nr. inv. 6768, 7192).

36. *Palatca* (Palatka).

Muzeul Cluj.

Fragmente castanii închise, aparținând unor vase de formă obișnuită, ornamentate cu benzi ondulate (pl. IV, 10). Ele au fost găsite cu ocazia săpăturilor din 1948, în apropierea cimitirului din sec. IV e.n., într-o așezare din epoca bronzului²⁷.

37. *Păsăreni* (Baczkamadarás).

Muzeul Aiud.

Din regiunea dintre Păsăreni și Gălățeni provine un fragment de perete, ornamentat cu două benzi ondulate. Este lucrat cu roata și ar putea să aparțină unei faze timpurii a ceramicii slave (Nr. inv. 1899).

38. *Petrestii* (Péterfalva, Petersdorf).

Muzeul Aiud.

Pe partea stângă a primei terase a Sebeșului, lângă cimitirul satului, spre Nord, se află o stațiune cu ceramică pictată de tip transilvănean și cu cultura Cotofeni. Probabil aici au fost găsite și câteva fragmente slave (Nr. inv. 1038, 1042, 1043, 1050, 1055)²⁸.

Cu ocazia unei săpături executate în 1943²⁹ și a unei recunoașteri întreprinse în 1949, nu s'a observat în această așezare un complex analog. Profilele evaluate (pl. XIII, 12) de culoare roșcată sunt prin conturul lor identice cu cele dela Ciugud, căruia îi corespunde și ornamentația. Motivul cel mai des întrebuițat sunt linii orizontale îndesate cu o dungă de gropițe, adâncite deasupra lor cu un instrument dințat. Ondulația este rară și legată de linii izolate (pl. III, 15). Legătura strânsă cu Ciugudul datează materialul în secolul XI.

39. *Rădești* (Tompháza).

Muzeul Aiud.

Strachină de un roșu ce merge până la negru, confecționată cu roata și arsă cu pete. De-a-lungul gâtului este ornamentată cu o bandă compusă din tăieturi piezișe, făcute cu unghia. Pe fund poartă ca stampilă o cruce mare cu brațe înguste (pl. V, 4, Nr. inv. 3147). I. 9,5, Df. 9, Dem. 14,2. Dd. 14 cm. Datarea vasului în sec. XI este indicată prin ornamentația și stampila de fund, care are o analogie datată prin monete în mijlocul sec. XI (1046—1061)³⁰.

Dela „Sárvár”, din apropierea Rădeștilor, există un fragment de buză, castaniu închis mergând până la negricios, ornamentat cu trei benzi ondulate, încadrate în două linii ondulate. După conturul profilului, vasul ar trebui să fie relativ timpuriu, reprezentând tipul svelt, cu buze puțin răsfrânte (pl. V, 4, Nr. inv. 1324, 1325, 1328).

40. *Sánbenedic* (Marosszentbenedek).

Muzeul Cluj.

Oală mică, negricioasă, descoperită cu ocazia săpării unei vii, lucrată cu roata, ornamentată cu două benzi ondulate, sub care urmează o zonă de linii orizontale. Buza este acoperită în exterior și interior cu ondulații (pl. X, 1, Nr. inv. II, 1653). Cu acest vas au fost găsite și alte fragmente de aceeași factură (Nr. inv. I, 1654-a).

41. *Sáncriai* (Marosszentkirály).

Muzeul Aiud.

Partea superioară a unui vas, ars neregulat, roșcat-cenușiu închis, lucrat cu roata și ornamentat în jurul umărului cu trei linii ondulate, distanțate între ele. Găsit în fosta curte a baronului Eug. Banffy. I. păstrată 20, Dem. 19, Dd. 16,4 cm (Nr. inv. 3159). Ornamentația face o impresie târzie, pe când conturul simplu al profilului este mai vechiu.

42. *Sebeș* (Szászsebes, Mühlbach).

Colecția școlară Sebeș.

La 26 Noemvrie 1865, s'a desgroat la Vest de oraș, pe malul stâng al Sebeșului, la adâncime de cca 1,50 m, un mormânt. „*Noi anume am găsit un schelet complet, culcat în lungimea lui pe spate, al unui om adult de mărime mijlocie care... era aproximativ în vârstă de 20 de ani. Spre dreapta acestui schelet mai mare, s'au găsit și resturile unui schelet mic de copil, care era însă foarte putrezit și sfărâmat... Mai bine păstrate unele bucăți dintr'un femur de oaie, care se găsesc spre stânga picioarelor scheletului mai mare. Lângă brațul drept al scheletului mai mare era un cuțit mic de fier, foarte oxidat, din al cărui mâner s'a păstrat numai spinul de fier. Lângă cap s'au găsit două vase mai mici în formă de oală, de felul acelor care se întrebuințează și astăzi, însă fără toarte, unul castaniu, celălalt alb, lucrat din argilă, amândouă bine arse*”³¹. Un al doilea cuțit mic de fier, mai bine păstrat, s'a găsit tot atunci, în același loc. Încă mai înainte s'au observat în mal resturi de oase.

Din inventarul mormântului, s'au putut identifica următoarele obiecte :

1. Vas de culoare cenușie-albăstruie, cu un corp sferic, cu umeri lați și cu buze mici, rotunzite la margine. Urmele manufacturării cu roata nu se recunosc, însă în jurul corpului se află două linii adâncite. Prin forma lui, vasul nu pare să fie lucrat cu mâna. I. 13,1, Df. 7,5, Dem. 14,3, Dd. 11 cm (pl. X, 9. Nr. inv. A 44).

2. Lama oxidată a unui cuțit mic de fier, cu mânerul în formă de limbă, păstrat numai parțial. Lg. 9,9, Lcm. 0,6 cm (pl. VII, 6).

3. Cuțit mic de fier, mai bine păstrat, găsit în apropierea scheletului. Lg. 10, Lg. lamei 7, Lei 1,2 cm (pl. VII, 7).

Al doilea vas, de culoare castanie, nu s'a mai putut identifica.

Coloarea și forma primului vas îl leagă de primul grup dela Blandiana, mai de grabă de vasul Nr. 3. La Sebeș apare de asemenea, în același mormânt, un vas de culoare castanie, întocmai ca în grupul al doilea dela Blandiana, încât ceramica dela Sebeș sprijină constatarea că, cele două grupe atestate la Blandiana sunt contemporane. Astfel, cele două descoperiri se completează reciproc; Sebeșul indică drept rit funerar pentru Blandiana înmormântarea, iar aceasta indică datarea Sebeșului în sec. IX—X³².

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Trei buze aparținând unor vase diferite, cu pereți groși de culoare roșie-mată până la roșu închis, pe când la al treilea se întrebuițează, în locul gropițelor, inciziuni piezișe făcute cu unghia. Sec. XI (pl. XII, 4,6, Nr. inv. 4629—4631).

În fosta colecție Dr. Mauksch există câteva fragmente, provenind probabil din împrejurimea Sebeșului (actualmente în Muzeul Brukenthal, Nr. inv. 14.810, 14.813, 14.814, 14.816). Sunt de culoare închisă, cu linii și benzi ondulate, încadrate în linii și benzi orizontale³³. La un exemplar, banda orizontală este combinată cu o zonă de împunsături verticale punctate (pl. III, 12). Fragmentele aparțin unor vase cu buze mici, sau fac parte din umărul unor vase în formă de ploșcă.

Trei fragmente de buză ale unor cazane de lut, cenușiu-roșcat, lucrate cu roata și având o grosime de cea 1 cm. Cioburile provin cel puțin dela două vase. Profilul arată caracteristicile acestei forme, care se îngroașă spre interior, lărgindu-se în anumite locuri pentru găurile de atârnare (pl. XII, 3, Nr. inv. 4629-4631).

43. *Șeica Mică* (Kisselyk, Kleinschelken).

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Oală ovoidală, lucrată cu roata, dintr'un lut cenușiu-castaniu. Gâtul este puțin dezvoltat și deschizătura cu buze scurte are un rol subordonat în compoziția vasului a cărui suprafață o acoperă șase benzi ondulate, compuse din două linii. I. 22,7, Df. 9, Dem. 18,4, Dd. 11,7 cm³⁴. Vasul trebuie datat, mai de grabă, timpuriu.

44. *Sf. Gheorghe* (Sepsiszentgyörgy).

Muzeele Cluj și Sf. Gheorghe.

Pe locul Bedehaza, spre Nord de oraș, pe prima terasă fluvială a Oltului, se află o așezare identificată încă de F. r. L á s z l ó, cu ocazia exploatării unei cariere de pietriș, și cercetată în mod sistematic în 1949 și 1950³⁵. În stațiune sunt reprezentate resturi de civilizație din neolitic (Tisa-Criș), din bronz (Wietenberg) și din epoca La Tène (material dacic și roman). Apartenența unui complex ceramic lucrat cu mâna și ornamentat cu benzi ondulate, având factura ceramicii slave timpurii, va trebui să se lămurească în cadrul unei cercetări, cuprinzând totalitatea materialului respectiv din Transilvania și precizând poziția lui cronologică prin săpături și în alte locuri. Stațiunea se încheie printr'un complex, începând aproximativ în sec. XII și evoluând spre forme medievale propriu zise. Acestei faze îi aparțin și două vase-borcane reconstituite, unul, de culoare

castanie-roșietică (pl. X, 5, Nr. inv. 4431), poartă în jurul umărului o linie ondulată, după care urmează, distanțat, două linii orizontale. Pe partea păstrată a fundului, se recunosc urmele unei stampile din care se poate reconstitui o cruce încadrată într'un patrat (pl. VI, 6). I. 17, Df. 10, Dem. 18,5, Dd. 18,3 cm. Celălalt vas, de culoare cenușie negricioasă, are pe suprafață linii orizontale izolate (pl. X, 4, Nr. inv. 4435). I. 19,5, Dem. 18,5, Dd. 14,7 cm. Buzele vaselor sunt evoluate și concav îndoite, asemănătoare celor dela Cluj din Piața Libertății (de exemplu Nr. inv. 5072). Motivele ornamentale le formează, de obicei, linii izolate ondulate sau orizontale. Inafară de stampile simple, cu o cruce încadrată într'un cerc sau o roată cu mai multe spițe, apar forme mai complicate, aparținând ceramicii medievale propriu zise (pl. VI, 5—7, 10,13).

Muzeul Sf. Gheorghe.

Dela „Eprestetö”, se cunosc două fragmente slab arse, cu ornamentație în valuri, care sunt mai timpurii decât materialul dela Bedeháza (Nr. inv. 131/1883).

Spre Sud de oraș, la cărămidăria lui D. Papp, s'au constatat fragmente slave, amestecate cu ceramică din epoca bronzului³⁶.

Slimnic (Szelindek, Stolzenburg).

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Asupra stațiunii din groapa de pietriș în „Schelzental” M. K i m a k o w i c z a presupus că, ea ar conține și ceramică slavă³⁷. Materialul de aici indică durata lungă a așezării, din epoca târzie hallstattiană până în epoca romană. Unele fragmente castanii închise de vase mari cu pereții destul de subțiri, dintr'o pastă fină, puternic arsă, sunt ornamentate cu benzi orizontale și ondulate (pl. XII, 11, 12, Nr. inv. 1711—1715, 11.318, 11.319). Deoarece însă, ele apar izolate în cadrul materialului bogat al celorlalte epoce și prezintă anumite deosebiri față de ceramica slavă, se impune o oarecare rezervă și deocamdată pare să fie mai prudent a nu le atribui direct acestei ceramice.

45. *Târgul Săcuiese* (Kézdivásárhely).

Muzeul Sf. Gheorghe.

Cu ocazia construirii căii ferate spre Brețcu, s'a găsit, la capătul orașului, un mormânt de incineratie, aparținând culturii Wietenberg, precum și alte obiecte, patru vase, o zăbală și o sabie de fier, formând, probabil, inventarul unui mormânt din a doua jumătate a mileniului întâiu.

1. Vas roșu mergând până la negru, cu un corp sferic, jos îngroșat și cu buze puțin răsfrânte (pl. VIII, 3, Nr. inv. I, 356). I. 13,8, Df. 8,5, Dem. 11,5, Dd. 7,5 cm.

2. Vas cu umeri lași, arătând conturul obișnuit al unui vas-borean, ars cu pete, de culoare roșie ce merge până la negru (pl. VIII, 5, Nr. inv. I, 355). I. 16, Df. 8,5, Dem. 14, Dd. 11,5 cm.

3. Oală mică de culoare cenușie-închis până la negru (pl. VIII, 2, Nr. inv. I, 352). I. 11,5, Df. 6, Dem. 9,5, Dd. 8 cm.

4. Vas svelt din lut cenușiu-roșcat. Execuția lui este mai îngrijită (pl. VIII, 4, Nr. inv. I, 354). I. 18, Df. 8,5, Dem. 13,3, Dd. 12,5 cm.

Vasele sunt lucrate cu mâna.

5. Zăbală simplă de fier, constând din două bare de care sunt legate inelele frâului. Lg. 26 cm (pl. VIII, 1, Nr. inv. I, 358).

Sabia de fier s'a pierdut cu ocazia evacuării unor obiecte de muzeu, în timpul celui de al doilea războiu mondial.

Conexul formei sferice cu vase-borcane obișnuite amintește de Blândiana. László atribuie aceste descoperiri Ungurilor ocupanți³⁸, cu toate că mulțimea vaselor este neobișnuită pentru inventarul funerar al acestora. Iar sabia, care ar fi lămurit, eventual, datarea, nu mai există.

46. *Teiuș* (Tövis).

Muzeul Cluj.

În 1938, s'au făcut de către A. Ferenczi și M. Moga, la capătul de Sud al localității, pe „cetățuia”, săpături de salvare, unde, printre morminte din alte epoci, s'a constatat și un complex de morminte avare timpurii, înzestrate cu un inventar specific acestora, scări, zăbale și înmormântări de cal. În mormintele 50 și 53, s'au găsit două vase importante pentru cronologia formelor și motivelor ornamentale ale ceramicii slave. În mormântul 50, s'a aflat o oală mică, sveltă, negricioasă, lucrată cu roata și ornamentată cu patru benzi ușor ondulate, semănând prin ductul precut și stângaciu al ondulației cu vasele dela Band (pl. VII, 13). I. 13,5, Dd. 5,5, Dcm. 11,2, Dd. 9,8 cm. Al doilea vas din mormântul 53 este ars cu pete, roșu-negricios și lucrat de asemenea cu roata. Aici, ornamentația este mai fină, liniile sunt numai superficial crestate, dar ductul ondulației și motivul ornamentației al celor două benzi ondulate, încadrate în două benzi orizontale, corespund perfect ornamentației cunoscute din ceramica slavă (pl. VII 12). I. 13,5, Df. 6,8, Dcm. 11,8, Dd. 9 cm. Astfel, atât ceramica dela Teiuș, cât și cea dela Gâmbaș, oferă posibilitatea de a sesiza existența elementelor constitutive ale ceramicii slave din Transilvania în prima jumătate a sec. VII.

47. *Transilvania de Sud*.

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Vas în formă de ploscă, lucrat de mână, cu pereți groși dintr'un lut galben-castaniu ce merge până la negricios, neornamentat. Corpul sferic continuă în sus printr'un gât scurt, lărgindu-se numai puțin la deschizătură (pl. XI, 3, Nr. inv. 10.467). I. 19,5, Df. 9,2, Dcm. 14,1, Dd. 6,8. Forma derivă din tipul întâlnit în mormintele avare timpurii din sec. VII, ca cel dela Cetatea de Baltă, și are legături chiar cu vasele de aur dela Sânicolaul Mare. Ea aparține, deci, sec. VIII-IX și reprezintă forma de bază pentru celelalte ploști mai evaluate.

Ploscă de lut, lucrată cu roata, cu pereți groși de culoare castanie-gălbuie, cu un gât scurt în forma unui con întors și cu un corp puternic bombat, care atinge la mijloc diametrul cel mai mare. În partea superioară, se află cinci adâncituri late, umplute fiecare cu o linie ondulată, iar spațiul între ele este acoperit cu benzi ondulate (pl. IV, 11). Jumătatea inferioară a vasului este acoperită de benzi orizontale. Pe fund se află o stampilă compusă dintr'un cerc cu o cruce, la care două brațe trec dincolo de linia circulară (pl. XI, 7,8, Nr. inv. 10.470). I. 28,7, Df. 12, Dcm. 20, Dd. 8,7 cm.

Muzeul Astra, Sibiu.

Fragment roşu închis, cu trei benzi ondulate, încadrate în benzi orizontale (pl. V, 2). Pentru ornamentarea unui alt fragment de buză se întrebuiţează laolaltă trei motive ornamentale, benzi orizontale, ondulate şi alveole dinţate (pl. V, 1).

Locul de descoperire al obiectelor descrise este necunoscut, se poate însă presupune, după muzeele în care ele se păstrează, că au fost găsite în Transilvania de Sud.

48. *Turdaş* (Tordos).

Muzeul Cluj.

Unele fragmente din fosta colecţie S. Torma, dintr'un lut roşu ce merge până la negricios, sunt ornamentate cu benzi şi linii ondulate şi orizontale. Ele au fost calificate şi de *R o s k a* drept slave³⁹ (Nr. inv. V, 9663—9673).

Partea principală a ceramicii pare a fi timpurie, aproximativ din sec. VII; există însă şi o buză care ar trebui datată mai de grabă în sec. XI (Nr. inv. V 8668). Se poate presupune şi pentru această perioadă, la Turdaş, o aşezare de lungă durată.

49. *Toarela* (Kisprázsmar, Tarteln).

Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Urnă lucrată cu roata, de culoare roşcată-negricioasă, cu o buză scurtă şi puţin răsfrântă. Suprafaţa ei este acoperită cu dungi paralele şi orizontale. Vasul conţinea cenuşă, cărbuni şi fragmente de oase, indicând întrebuinţarea sepulcrală a lui. Profilul vasului se leagă cu forme mai timpurii. I. 21,5, Df. 9, Dcm. 18,5, Dd. 14 cm (Nr. inv. 4850).

Valea Nandrului (Nándorválya).

Muzeul Cluj.

În fosta colecţie Torma, se află un fragment de buză, ars cu pete, de culoare castanie-cenuşie şi ornamentat cu două benzi împărţite între ele printr'o bandă orizontală. Faptul că ciobul este lucrat cu mâna şi profilul lui nu se încadrează perfect în tipurile obişnuite impune o oarecare rezervă în atribuirea acestuia ceramicii slave (Nr. inv. V, 9898).

50. *Boholt* (Boholt).

Muzeul Cluj.

Între materialele culturii Coţofeni se află şi fragmente, caracterizate de *R o s k a* drept slave (Nr. inv. 1369, 1377, 1379, 1384, 1387)⁴⁰.

TRATAREA MATERIALULUI

Catalogul descoperirilor cuprinde un material provenind, de obicei, din descoperiri incidentale şi numai în unele cazuri rare, ceramica slavă a fost sezisată — ca un rezultat mai mult secundar — în săpături regulate. Aceasta explică şi compoziţia eterogenă şi unilaterală a materialului prezentat, care este departe de a prezenta o imagine complexă a ceramicii slave, în evoluţia ei de-a-lungul secolelor, sub aspectele ei variate. Caracterul întâmplător al descoperirilor a impus lucrării de faţă — care constituie

doar o încercare de a preciza cuprinsul noțiunii de ceramică slavă din Transilvania — limitarea la fragmente și forme sigure. Iată de ce piesele îndoielnice sau discutabile au fost citate într'un număr redus. Numărul fragmentelor și vaselor lucrate cu mâna, de exemplu, ar trebui, de fapt, să fie cu mult mai mare decât cel care se găsește în lista acestei lucrări. Inșă imposibilitatea de a deosebi, după unele criterii relativ precise, această categorie de produsele asemănătoare ale altor epoce, a determinat o rezervă necesară în citarea și tratarea acestui material. Pentru evitarea oricărei nedumeriri trebuie însă precizat că, între sec. VII și XII nu există (după cunoștințele actuale) altă ceramică ce ar putea fi datată sigur în acest interval de timp și care să nu fi fost cuprinsă în lista descoperirilor.

1. Aspectul tehnologic

Discutarea problemelor în legătură cu confecționarea vaselor, cum ar fi compoziția pastei, fabricarea și arderea lor, va avea în mod forțat un caracter mai general și rezumativ, fiind lipsită de precizările necesare, care se vor putea da numai după o îmbogățire simțitoare a materialului existent.

Intrebuițarea unei paste fine cenușii, care există în ceramica dacică, persistă până în epoca post-romană, fiind atestată în cimitirul dela Band, sec. VII. Apoi, apar vase cenușii, încă la Blandiana, în sec. IX—X, în mormântul dela Sebeș, aproximativ contemporan cu aceasta și la Moldovenești. În cadrul ceramicii slave ele reprezintă mai mult o excepție și un fenomen aparte. Pasta obișnuită este nisipoasă sau amestecată cu pietricele și arsă dela roșu până la negru, cu o mulțime de variante coloristice intermediare.

Pentru ceramica slavă din aria de răspândire nordică, s'a stabilit o schemă în trei faze, după procedeele tehnice aplicate la fabricarea ei: prima fază cuprinde vase lucrate cu mâna, în a doua fază apar vase manufacturate parțial cu roata, iar a treia și cea mai recentă etapă se caracterizează prin ceramica lucrată cu roata⁴¹. Succesiunea acestor trei faze indică totdeodată și relația cronologică a ceramicii slave timpurii, mijlocii și târzii. Dar, cercetări mai noi au dat naștere la îndoieli, în ceea ce privește valabilitatea acestei scheme cronologice. *K o s t r z e w s k i* a subliniat că, în Silezia se cunoaște roata olarului încă din sec. VII, iar *M i j a t e v* datează vase slave lucrate cu roata chiar înaintea sec. VIII⁴². Datorită contactului permanent cu lumea romană târzie și bizantină, se pare că, în sfera de influență de-a-lungul Dunării, dela gurile ei până în Pannonia și Noricum, n'a încetat întrebuințarea roatei olarului. Materialul din Transilvania sprijină de asemenea această ipoteză; în mormintele avare timpurii dela Teiuș și Gâmbaș din sec. V, în complexul de vase dela Blandiana din sec. IX—X, precum și în cimitirul dela Cluj din prima jumătate a sec. X, vasele sunt de asemenea lucrate cu roata. Astfel, întrebuințarea roatei nu poate să formeze un criteriu cronologic distinctiv pentru precizarea categoriilor și eșalonarea ceramicii slave din Transilvania. Ne rămâne însă de cercetat în ce măsură se pot deosebi vasele confecționate cu roata înceată de ceramica lucrată cu roata. Deocamdată, materialul nu permite precizări în această privință. Se pare însă că, roata înceată n'are întâietate față de produsele manufacturate cu roata obișnuită. :

2. Ornamentația

În afară de latura tehnologică, care a fost tratată aici mai mult tangențial, ornamentația și formele vaselor sunt mai degrabă menite să specifice trăsăturile caracteristice ale ceramicii slave.

După instrumentele întrebuițate, ornamentele sunt incizate cu un vârf ascuțit sau cu un ustensil dințat. Acesta din urmă începe să dispară, începând cu sec. XII, datorită schimbării principalelor motive ornamentale și înlocuirii benzii ondulate prin linia ondulată. În unele cazuri rare (pl. IV, 8) se poate presupune și întrebuițarea unei roțițe dințate. Lipsesc deocamdată indicii în ceea ce privește folosirea unei stampile pozitive, cunoscută în alte regiuni. La stampilele de fund, tiparul negativ, adâncit în roata olarului, redă motivul ornamental în relief.

Motivele ornamentale nu sunt prea numeroase, iar posibilitățile lor de combinare nu sunt prea variate. De aceea, ornamentele pot fi grupate în jurul următoarelor motive principale :

1. *Banda ondulată*, compusă din mai multe linii, este atestată încă din sec. VII la Band, Teiuș și Gâmbaș. Execuția ei este stângace și strâmbă. Ea acoperă vasul în mai multe rânduri, uneori fiind încadrată în benzi orizontale drepte. Legăturile ei cu ornamentele identice din epocile anterioare, precum și problema măsurii în care ea poate fi considerată ca un motiv specific slav, nu pot fi discutate în cadrul acestei lucrări. Ductul benzii și încadrarea ei în benzi drepte are uneori analogii izbitoare cu ornamentația chiupurilor provinciale-romane din Dacia și, în parte, cu ceramica dacică. Este adevărat că lipsesc descoperiri intermediare din sec. IV—VI și nu se poate urmări evoluția neîntreruptă a ornamentului. Pentru a explica originea și pentru a localiza proveniența ei, va trebui de asemenea să se țină seamă, într'un cadru mai vast, de aceeași zonă largă de contact de-a-lungul Dunării, care a mai fost amintită în legătură cu ceramica lucrată cu roata. În sec. VIII lipsesc atestări ale acestui motiv ; înfățișarea lui în sec. IX—X la Blandiana indică însă o evoluție ascendentă ; banda devine mai dinamică, mai largă și acoperă în valuri întinse, uneori, întreaga jumătate superioară a suprafeței vasului (pl. II, 10). În sec. XI, banda ondulată începe să cadă pe planul al doilea, în favoarea alveolelor, adâncite în jurul gâtului, cu care ea este combinată destul de rar (pl. III, 3, 14). În sec. XII, ea apare rareori și este compusă numai din unele linii (pl. IV, 5), ca pe urmă, în ceramica neornamentată a epocii feudale, să dispară cu totul.

2. *Linia ondulată* joacă la început un rol subordonat. În sec. IX—X, un grilaj asimetric de mai multe linii acoperă suprafața unui vas dela Blandiana (pl. II, 8), iar în sec. XI ea încheie o zonă de linii orizontale indesate (pl. III, 15). Abia în sec. XII, ea devine ornamentul dominant, datorită descompunerii benzii ondulate (pl. IV, 1—4). Acum linia ondulată, mai adânc și mai lat incizată, înlocuște banda ondulată și este combinată cu linii orizontale.

3. Ornamentul cel mai simplu și cel mai frecvent este *banda compusă* din linii orizontale, care se întrebuițează izolat, sau combinată cu alte motive. În sec. VII ea delimitează banda ondulată pe cele două laturi, formând unul dintre motivele cele mai obișnuite ale ornamentației slave (pl. II, 4,6). Tot atunci, vasele sunt ornamentate numai cu o bandă de

linii orizontale (pl. II, 5). În secolele următoare, zona acoperită cu linii orizontale se mărește, ajungând să ocupe chiar întreaga suprafață a vasului (pl. III, 1,2), sau numai partea lui inferioară, deasupra căreia urmează o fâșie de benzi sau de linii ondulate (pl. II, 9, 10). Uneori, liniile orizontale reprezintă numai fondul ornamental, peste care se trasează motivul principal, unduța sau alveolele adâncite (pl. III, 6, V, 3). Pe urmă liniile orizontale ajung până în regiunea gâtului și se combină cu alveolele imprimate, formând în această compoziție motivul specific al sec. XI (p. 3, 4—8, 11—13). În legătură cu descompunerea benzii ondulate și cu înlocuirea instrumentului dințat printr'un vârf ascuțit, în sec. XII, nici linia orizontală nu se mai folosește în bandă, ci izolat (pl. IV, 3), fiind întocmai ca linia ondulată incizată adânc și distanțat.

4. Un alt ornament specific sunt *alveolele*, adâncite cu instrumentul dințat, întrebuițat și pentru trasarea benzilor ondulate sau orizontale (pl. III, 3—8, 11—14). Se pare că el este răspândit în deosebi în jurul Alba-Iuliei. Ornamentul se aplică în jurul gâtului, unde diferitele împunșături sunt așezate separat, sau într'o dungă formată din gropițe îndesate. Motivul nu apare izolat, ci întotdeauna împreună cu alte ornamente, de obicei cu linii orizontale și mai rar cu benzi ondulate. O singură dată elementul acesta este combinat în același timp și cu benzi ondulate și cu benzi orizontale (pl. V, 1). Uneori alveolele sunt înlocuite prin simple tăieturi piezișe (pl. III, 9, 10), reprezentând o simplificare a alveolelor. Gropițe sau alveole se întâlnesc și în aria nordică a ceramicii slave, unde ele sunt datate prin monete în jurul anului 1000⁴³, iar la Frumușeni, în regiunea Arad, ceramica cu acest ornament a fost găsită împreună cu monete bizantine din prima jumătate a sec. XII⁴⁴. De aici rezultă că alveolele înșirate în jurul gâtului aparțin în deosebi sec. XI. În ceramica mai veche, atribuită intervalului de timp dinaintea sec. XI, ele nu sunt atestate și apar fără antecedente sau forme premergătoare. Pentru epoca posteroară primei jumătăți a sec. XII, nu avem încă dovezi, care ar indica continuarea acestui ornament. Ultimul aspect al motivului îl reprezintă, eventual, tăieturile piezișe înlocuind alveolele, ca urmare a căderii în desuetudine a uneltei dințate și a înlocuirii ei printr'un vârf ascuțit.

5. Numărul ornamentelor compuse din *linii punctate* este relativ mic, și ele nu formează o trăsătură specifică a ornamentației (pl. III, 8, IV, 8, 9). Pentru incizarea lor s'a întrebuițat probabil, dacă linia este mai lungă, o roțiță dințată, sau pentru linii mai scurte, același instrument universal cu care se execută și liniile ondulate sau alveolele. Motivele ornamentale compuse din linii punctate sunt niște unghiuri simple, o bandă de linii scurte sau un grilaj de linii neregulate și asimetrice. Conexul liniei punctate cu alveole, la Ciugud, plasează linia punctată în sec. XI, fără însă ca această atestare să indice întregul interval de timp posibil, în care a fost utilizată. Se pare însă că și ea apare după ce banda ondulată a pierdut poziția ei dominantă și se leagă mai degrabă de faza în care predomină alveolele.

6. Pentru motivele adâncite cu ajutorul unor *stampile*, folosite pentru redarea anumitor forme geometrice înșirate în benzi, nu există încă dovezi concludente. În această privință, se poate cita numai un fragment dela Cernatul de Jos, a cărui apartenență la ceramica slavă nu este sigură.

7. O tehnică legată exclusiv de categoria vaselor cenușii e reprezentată prin ornamentele făcute cu *linii lustruite* (pl. II, 7). Ele au înfățișarea unor linii în zig-zag, uneori cu unghiuri ușor rotunzite, sau formează o fâșie de romboide neregulate, prin încrucișarea unor linii piezișe. Tehnica aceasta, începând încă din epoca La Tène, reprezintă un element continuu, care, deci, nu este propriu numai ceramicii slave. Cu excepția a două vase dela Blandiana, ea nu se găsește în alte locuri și înseamnă aici ultimul moment zesisabil al unui procedeu ornamental în curs de dispariție.

8. Un motiv ornamental aparte îl formează *stampilele de fund*, singurul ornament în relief utilizat în ceramica slavă din Transilvania. Ele redau forme geometrice, aplicate pe roata olarului, care se imprimă în lutul moale al fundului în timpul confecționării vasului⁴⁶. În mormintele avare, vasele încă nu poartă stampile, iar exemplarele cele mai timpurii din Sudul Dunării și din aria nordică a ceramicii slave datează din sec. IX—X⁴⁶. Din cauza conexului vaselor cenușii cu vasele cu stampile de fund, Blandiana trebuie datată tocmai în acest interval de timp. Stampilele întâlnite aici sunt o roată cu 12 spițe (pl. V, 5) sau imitația adâncită a unei stampile cu o cruce, încadrată într'un cerc (pl. V, 6). Datarea celorlalte stampile este mai puțin sigură. Stampila de pe plosca de lut din „Transilvania de Sud”, înfățișând o cruce, la care două bare trec peste cadrul cercului înconjurător (pl. VI, 4), aparține, probabil, de asemenea încă mileniului întâiu. Acest motiv este dezvoltat din stampila ploștei dela Cluj, cu prelungirea celor patru brațe ale crucii peste cercul în relief, până la marginea fundului (pl. VI, 3). Crucea cu brațe subțiri, întinzându-se asupra întregii suprafețe a fundului, de pe ceașca dela Rădești (pl. V, 8), trebuie datată în sec. XI. Cercul simplu de pe plosca dela Alba-Iulia este mai greu de datat, iar vasul dela Cluj cu cercul simplu, cuprinzând o cruce (pl. VI, 1), confirmă existența acestui motiv central și pentru sec. XII. Se poate deci afirma că, după materialul identificat până în prezent, stampilele de fund din ceramica slavă din Transilvania se compun din cruce, roată, sau din ornamente rezultate din combinarea primelor două elemente. Lipsesc însă forme geometrice mai complicate. Acestea apar abia mai târziu, în ceramica medievală, sau în faza de trecere spre ea. Între stampilele dela Sf. Gheorghe se află, ca o formă de bază nouă, patrate subîmpărțite prin diagonale sau linii drepte (pl. VI, 5—7, 10). Alte forme mai evolute, ca stele sau ca rozete (pl. VI, 11—13), se dezvoltă din astfel de forme, prin accentuarea liniilor diagonale sau prin subîmpărțirea segmentelor formate de ele. Continuă să existe însă motivul cercului cu cruce, care se întrebunțează încă în sec. XIV (de ex. la Sibiel, pl. VI, 8 și la Cristian)⁴⁷. De aici rezultă că stampilele de fund din ceramica medievală propriu zisă par să fie continuarea și perfecționarea unor forme anterioare, perpetuate până la sfârșitul evului mediu.

Succinta schițare a ornamentației ceramicii slave se bazează, după cum s'a subliniat mai înainte, pe un material destul de fragmentar, provenit în cea mai mare parte din descoperiri întâmplătoare. Acest fapt condiționează caracterul provizoriu al constatărilor, făcute sub rezerva ca descoperiri noi să completeze și chiar să modifice, în unele puncte esențiale, categoriile înșirate mai sus și datarea lor. Concluziile trase se bazează pe unele complexe, relativ precis databile, grupându-se în jurul lor restul materialului aflat întâmplător. Este însă sigur că ele formează numai

piloni rari, fiind prea puține ca să se reconstitue din ele întreaga dezvoltare a ornamentației slave din Transilvania. Evoluția acestei ornamentații s'a desfășurat probabil mai organic, și nu atât de abrupt, păstrând printr'o trecere lentă motive mai vechi, chiar într'o fază mai avansată, în care predominau elemente care au parcurs și ele o treaptă premergătoare de pregătire. Schema evolutivă și datarea diferitelor etape ale ornamentației slave nu poate să pretindă deci o valabilitate generală, ci formează mai mult o încercare, elaborată sub rezerva beneficiului de inventar al materialului existent. În viitor va fi de sigur posibil să se distingă variante locale, răspândirea geografică și durata cronologică a lor, precizându-se și legăturile acestora cu ceramica slavă din alte regiuni. Deocamdată însă, nu s'a putut da decât scheletul dezvoltării ornamentației slave din Transilvania, formând un punct de plecare pentru cercetările viitoare.

3. Formele

Rezerva formulată pentru ornamentația ceramică este valabilă și pentru formele vaselor. Cantitatea materialului nu se prelează încă la subîmpărțiri prea fine, posibile și obișnuite în alte regiuni. Forma cea mai frecventă este vasul-borcan, cu o subvariantă mai mică și strachina, stând și ea într'o legătură formală cu vasul-borcan. La acestea se mai adaugă unele forme speciale ca vase sferice, ploșea și cazanul de lut.

1. *Vasul-borcan* (pl. XIV, 7—13) este o oală simplă, cu o formă care se impune olarului dela sine, în deosebi când lucrează cu roata. Forma de bază o reprezintă vasele din sec. VII, aflate în mormintele avare timpurii, care sunt mai bombate sau mai svelte, de dimensiuni reduse, având o înălțime care nu trece de 15 cm. Buza lor este scurtă și puțin răsfrântă (pl. VII, 10—13; XIII, 1—4; XIV, 7,8). La Blandiana, în secolul IX—X, tipul inițial reprezintă anumite modificări (pl. VIII, 4, 5, 6, 8; XIII, 5—7; XIV, 8—11). Cu toate că unele forme păstrează conturul svelt, în general, vasele devin totuși mai voluminoase, ceea ce are repercusiuni și asupra înălțimii. Regiunea umărului se accentuează mai mult, astfel încât conturul primește o înfățișare mai conică, iar buzele se măresc, tot în funcție de bombarea mai puternică a vaselor. În această epocă se mai fabrică și vase de lut, cenușii (Blandiana, Sebeș). Din sec. XI nu există vase întregi. După vasele din sec. XII se poate presupune că tendința de a mări dimensiunile, sesizată încă la Blandiana, continuă și în acest secol. Buzele încep să aibă un profil mai conturat, lărgindu-se la marginea buzei sau devenind mai colțuroase (pl. XIII, 10—13). Această trăsătură se accentuează și mai mult în sec. XII, când buzele au un profil și mai dantelat, purtând pe partea de jos, într'o evoluție directă a tipurilor din sec. XI, o nervură (pl. XIII, 14—17). Raportul între lățimea și înălțimea vaselor se schimbă tot mai mult în favoarea lățimii, astfel că vasele din sec. XII sunt cele mai voluminoase. La ele gâtul cu buza formează într'u câțva o parte separată, despărțită de corpul vasului (pl. VII, 1,3; XIV, 12, 13). Urmărind pe baza exemplarelor databile evoluția vasului-borcan de-a-lungul a cinci secole, se pare că profilul buzei și mărirea dimensiunilor reprezintă criterii valabile pentru clasificarea și încadrarea cronologică a vaselor-borcan. Acest fapt rezultă cel puțin din redarea profilelor de pe planșa XIII (diferențindu-se tot mai mult, devenind mai mari și mai lungi), cât și din

schema evoluției formale a vaselor (pl. XIV, 7—13), care își mărese treptat volumul și mărimea lor.

2. O variantă a vaselor-borcan o formează categoria *vaselor mai mici*, care nu se deosebesc de ele prin criterii formale, ci numai prin dimensiunile mai reduse, îndeosebi a înălțimii lor. Faptul că acestea apar constant pe lângă vasele-borcan obișnuite, îndreptățește separarea lor ca o grupă aparte (pl. VII, 8, 9; VIII, 2; X, 1, 3, 8; XIV, 5, 6). Încă dela începutul ceramicii slave, se sezisează existența acestei categorii și vasele dela Sănbenedic și Mihalț vor trebui atribuite acestui grup. La Blandiana, vasul cu stampila cu 12 spițe pe fund (pl. XIV, 5) formează pandantul micșorat al tipului dela planșa XIV, 11. În sec. X apar în cimitirul dela Cluj două vase ale acestei variante, căreia îi aparține și vasul dela Călnic. Pentru etapele târzii ale ceramicii slave lipsesc încă atestări ale acestor forme, cu toate că se poate presupune existența lor, avându-se în vedere necesitatea permanentă a unor vase mai mici. Pe de altă parte, n'ar fi exclus ca în urma tendinței de mărire a vaselor, formele mai mici să devină tot mai rare. Criterii evolutive mai precise nu se pot da, în general însă, se pare că, varianta mică a vaselor-borcan este supusă aceluiași modificări și parcurge aceleași transformări ca și formele mari.

3. Numărul *strachinelor* nu este prea mare. Totuși, datând din epoci diferite și reprezentând forme deosebite, ele permit să se urmărească dezvoltarea tipului (pl. XIV, 1—4; VII, 4; IX, 11; XI, 2, 10—12). Din cauza posibilităților reduse de variație, transformările structurale ale formei nu sunt considerabile. Exemplarul cel mai interesant este strachina dela Blandiana, care n'are analogii contemporane și nici geneza ei nu este lămurită. S'ar putea căuta pentru ea prototipuri la Sântana de Mureș, destul de îndepărtate cronologic. Bombarea peretelui ar reprezenta o trăsătură comună cu vasele sferice. În cazul acesta, vasul ar sta în legătură cu formele care încep să apară la începutul sec. VII, între altele și la Bandu, fiind caracterizate printr'un corp sferic, tras în jos, având diametrul cel mai mare la jumătatea inferioară a vasului. Strachina dela Blandiana este un tip izolat ale cărui influențe nu se resimt în formele ulterioare. Mai ușor de explicat este strachina dela Căpușul Mare, care se leagă mai strâns de formele sferice amintite, ceea ce indică și încadrarea ei cronologică într'oa fază mai timpurie. Pentru strachina dela Moldovenesti, lucreată din lut cenușiu, nu se poate delimita mai precis intervalul de timp căreia îi aparține. Ultimele trei strachine dela Morești, Rădești și Alba Iulia se leagă prin conturul lor de categoria vaselor-borcan, cu deosebirea că la ele raportul înălțimii și lățimii se inversează. După ornamentația lor, ele datează din sec. XI.

4. Vorbindu-se despre strachini, s'a amintit tipul *vaselor sferice*. Numărul lor este redus, ceea ce arată că forma nu este proprie ceramicii slave, ci apare mai mult incidental în conex cu vase propriu zise slave. Originea și mediul lor de formare trebuie căutate în complexul dela Band. Inafară de Blandiana, unde ele formează un grup bine distinct (pl. IX, 2, 10, 14; 15), ele se întâlnesc într'un singur exemplar numai la Tg. Săcuiesc (pl. VIII, 3), pledând acolo pentru datarea timpurie a înmormântării. Apoi, forma cade în desuetudine.

5. *Plosca de lut* este un vas cu un corp sferic bombat, care n'are toartă și se termină într'un gât îngust și alungit (pl. XI, 3—9; XIV, 16—19). Pe

baza analogiilor cu cele din câmpia Tisei, aflate în morminte avare timpurii, care indică originea răsăriteană a formei, tipul inițial dela Cetatea de Baltă datează încă din sec. VII. Al doilea exemplar din „Transilvania de Sud” (pl. XI, 3) aparține aceleiași serii de evoluție și se leagă de forma vaselor de metal dela Sânicolaul Mare. Plosca de dimensiuni considerabile din „Transilvania de Sud” (pl. XI, 7) este mai greu de derivat din acest grup și n’ar fi exclus ca ea să reprezinte o influență a așa numitelor „plosce boemiene”⁴⁸ care, și ele ar sta într’un raport genetic cu vasele din sec. VII. Datarea acestui vas nu se poate preciza, dar nici nu este probabil să treacă dincolo de sec. X. Fragmentele dela Mercurea și dela Sebeș au aparținut, probabil, tot unor forme asemănătoare. Ploștile dela Cluj și dela Alba Iulia nu pot fi precis încadrate. Vasul de pe planșa XI, 6⁴⁹ face parte, după factura lui, din ceramica medievală, datând aproximativ din sec. XIV—XV. Totuși, sub raport formal, dependența lui de ploștile anterioare este atât de evidentă, încât aici se sesizează împreună cu stampilele de fund încă un element, prin care ceramica slavă contribuie la formarea ceramicii medievale propriu zise.

6. *Cazanele de lut* au un corp cilindric-bitronconic, cu un fund sferic rotunzit (pl. XII, 1—3; XIV, 14). Buza lor este îngroșată în interior și perforată în două locuri prin câte o pereche de găuri. Trăsătura aceasta specifică permite și atribuirea unor fragmente de buză acestei forme (Apoldul de Sus, Aurel Vlaicu, Berghin, Ciugud, Cubleșul Someșan, Lechința, Sebeș). Forme întregi nu s’au găsit în Transilvania, însă înfățișarea lor se cunoaște dintr’o serie de exemplare din câmpia panonică, unde ele sunt datate aproximativ în sec. XIII⁵⁰. În Transilvania, fragmentele acestor cazane apar la Ciugud, Lechința și eventual și la Sebeș, împreună cu motivul ornamental al alveolelor, specifice sec. XI, încât începutul formei trebuie ureat până la această dată. Apariția ei stă, probabil, în legătură cu fabricarea cazanelor de fier, care se imită în lut. În măsura în care extragerea și prelucrarea mai intensivă a fierului permite confecționarea cazanelor de fier într’un număr mai mare, imitațiile lor în lut dispar. Se presupune însă că aceste cazane de lut persistă să fie întrebuințate până la începutul ceramicii medievale. De aici rezultă datarea lor, începând din sec. XI până în sec. XIII.

CONCLUZIUNI

Din tratarea materialului rezultă că, ținând seama de caracteristicile și dezvoltarea ornamentației și a formelor, se pot distinge anumite complexe care, indicând eşalonarea în timp a ceramicii slave din Transilvania, formează scheletul cronologic pentru sistematizarea acestui material. Călăuzitoare în această privință, servind ca puncte centrale în jurul cărora se poate grupa restul materialului ceramic, sunt unele descoperiri ce se pot data în mod sigur, datorită conexului vaselor cu anumite inventare funerare sau în urma determinării lor cronologice prin monete. Astfel, pentru sec. VII, vasele din mormintele avare timpurii dela Gâmbaş și Teiuș și din cimitirul dela Band (cu o situație întru câtva aparte) transmit o imagine destul de completă a elementelor constitutive care contribuie la formarea ceramicii slave. Vasele dela Blandiana și din mormintele dela Cluj ale Maghiarilor invadatori permit să se urmărească evoluția moti-

velor ornamentale și a formelor în sec. IX—X. Materialul dela Ciugud stabilește un orizont comun pentru sec. XI prin ornamentul gropițelor adâncite, datat în alte locuri prin monete. Faza finală a evoluției ceramice slave în sec. XII o ilustrează materialul dela Cluj, provenind din mormintele desvelite în Piața Libertății și datate de asemenea prin monete și prin inventarul lor funerar. Astfel, descoperirile dela Gâmbaș, Teiuș, Band - - Blandiana, Cluj — Ciugud — Cluj formează puncte de reper pentru precizarea etapelor de evoluție ale ceramice slave, permițând să se deosebească patru faze. În această succesiune mai există încă o lacună, deoarece lipsește material databil din sec. VIII. De aceea, nu este posibil să cuprindem acest secol într'una din primele două grupe, iar sfârșitul fazei întâi, sau începutul fazei a doua s'ar putea fixa deocamdată la anul 700, 750 sau 800. Pentru a nu recurge la o soluție grăbită, atât timp cât lipsește o bază sigură, s'a omis acest interval de timp la delimitarea cronologică a diferitelor etape. Liniile de legătură între sec. VII și sec. IX—X, între faza întâi și faza a doua sunt atât de evidente, încât descoperiri noi, o mai atentă revizuire și o clasificare mai riguroasă a materialului vor reuși să acopere și acest gol. Pe baza celor expuse în capitolul precedent, conținutul și trăsăturile specifice ale celor patru faze se pot rezuma în felul următor :

Faza I (600—700 e. n.) este perioada când se manifestă elementele care formează componentele principale ale ceramice slave. Din punct de vedere tehnic, vasele sunt lucrate cu roata, care nu încelează să fie întrebuințată de-a-lungul secolelor până la sfârșitul ceramice slave. Inafară de vase din lut roșu există și ceramica cenușie cu ornamentație tradițională de motive adâncite prin lustruire. Dintre ornamente, banda ondulată izolat sau încadrată în benzi formate din linii paralele este mai demult atestată. Atât forma de bază a ceramice slave, vasul-borcan, cât și forma cu un contur sferic, având diametrul cel mai mare în partea inferioară a vasului sunt deplin dezvoltate. Ca o formă aparte apare ploșca de lut.

Faza II (800—1000 e. n.) se caracterizează prin continuarea elementelor specifice întâlnite în faza întâi. Vase sferice cenușii mai persistă încă, fiind însă în curs de dispariție. Principalele motive ornamentale, banda ondulată și orizontală evoluează, acoperind o mare parte din suprafața vaselor. Încep să fie aplicate stampile de fund, dimensiunile vaselor cresc, diametrul umărului la vasele-borcan și lungimea buzelor se mărește, iar ploștile de lut devin mai mari.

Faza III (1000—1100 e. n.). Ornamentul principal îl formează gropițele adâncite cu un instrument dințat în jurul gâtului, combinate de obicei cu o zonă de dungi orizontale. Banda ondulată începe să cadă în desuetudine, fiind înlocuită în parte prin linia ondulată izolată. Buzele vaselor-borcan încep să fie mai puternic conturate, iar ca o formă nouă apare cazanul de lut.

Faza IV (1100—1200 e. n.) încheie evoluția ceramice slave în Transilvania, formând totodată faza de trecere spre ceramica medievală propriu zisă. Vasele-borcan sunt voluminoase, cu o pronunțată accentuare a regiunii umărului, iar buzele, continuând formele din sec. XI, sunt și mai dinamic profilate. Ornamentația se compune din linii izolate, orizontale sau ondulate, care înlocuiesc benzile, lăsând o mare parte a suprafeței neor-

namentată și pregătind aspectul ceramicii medievale care nu este ornamentată.

Această schemă este o primă încercare pentru clasarea ceramicii slave și va mai suferi de sigur modificări esențiale, în măsura în care materialul de studiu se va înmulți.

Cele 50 de localități înșirate în catalogul descoperirilor sunt răsfirate în mod aproape unitar peste întregul teritoriu al Transilvaniei. Fixând aceste localități pe o hartă, pe care sunt indicate actualele suprafețe acoperite de păduri de fagi și brazi, rezultă că aceste localități cad în afara acestei zone de vegetație, dovadă a faptului că ele marchează limita marilor așezări stabile. Această părere, emisă în legătură cu unele cercetări despre toponimia Transilvaniei, este confirmată și de materialul arheologic. O altă constatare ce rezultă din harta de răspândire este masarea localităților în valea Mureșului, care continuă, ca în întreaga epocă anterioară a societății primitive și a orânduirii sclavagiste, să formeze artera principală de comunicație a Transilvaniei. Delimitarea așezărilor omenești prin pădurile de fagi și brazi și aglomerarea lor în valea Mureșului precizează și presupusa retragere în munți a populației locale în epoca prefeodală. S'a crezut că aceasta s'ar fi retras în fața popoarelor năvălitoare, din „calea răutăților”, din văile principale, în locuri mai ferite și mai greu accesibile. Mutarea centrelor vieții omenești în regiuni mai puțin expuse nu găsește însă, deocamdată, cu toate că este logic s'o presupunem, un sprijin în materialul arheologic. Apoi este interesant de relevat raritatea ceramicii slave pe teritoriul dintre Târnava Mare și Carpații Meridionali. Nu poate fi vorba aici de o lacună în munca de cercetare, căci tocmai acest teritoriu, în urma unei activități de colecționare de peste o sută de ani, poate fi considerat ca unul dintre cele mai temeinic explorate, diferitele muzee și colecții școlare păstrând un bogat material arheologic din această regiune. N'ar fi însă exclus ca raritatea descoperirilor să se explice prin faptul că, acest teritoriu a format în mod vremelnic fâșia de frontieră a statului maghiar, lăsată în mod intenționat nelocuită pentru a împiedeca sau îngreuna înaintarea armatelor dușmane. Astfel, s'ar contura pe harta de răspândire a ceramicii slave acel „*desertum*” (cunoscut din unele documente timpurii) care a fost localizat și până acuma tocmai în regiunea unde el apare și din punct de vedere arheologic. Totodată, harta de răspândire constituie o dovadă în plus că, părerea învechită și de mult abandonată, care printr'o interpretare extensivă voia să aplice noțiunea aceluia *desertum* întregului teritoriu al Transilvaniei, este neîntemeiată și inadmisibilă.

Înfățișarea așezărilor din epoca slavă este încă puțin cunoscută. Partea cea mai mare a materialului provine din descoperiri întâmplătoare, la care nu s'a observat mediul de unde provin. Chiar cu ocazia săpăturilor sistematice nu s'a observat cu destulă precizie împrejurările în care au fost găsite fragmentele răslețe din straturile superioare. Incheind de obicei un complex de straturi din mai multe epoce și fiind cele mai aproape de suprafață, aceste fragmente sunt în același timp și cel mai mult expuse distrugerii și deranjărilor prin arături, defrișări sau plantații de vii. În prezent se iau din nou în întrebuintă ca locuințe și peșterile, așa după cum rezultă din cercetările făcute în Regiunea Hunedoara și mai cu seamă în Bihor, pe valea Crișului Repede. Din coroborarea datelor toponimice cu cele arheologice se pot identifica și unele locuri și așezări fortificate din

această epocă. Toponimicele slave, terminate în — *grad* nu sunt de fapt prea numeroase (*Teligrad* lângă Blandiana, *Bălgrad* — Alba Iulia și *Moi-grad*). La acestea s'a adus — în ce privește primele două — și dovada arheologică pentru existența unor așezări fortificate, prin ceramica descoperită. Existența locurilor înlărite, apărate prin cursuri de apă sau de mlaștini cunoscute și din alte regiuni, poate fi presupusă, în această epocă, și la Sârvár lângă Rădești și la Cetatea de Baltă.

Despre ritul de înmormântare întrebuițat, lipsesc încă date concludente, făcând abstracție de ritul practicat de Avari și de Ungurii invadatori. Singura descoperire bine observată, mormântul de înhumare dela Sebeș, împreună cu relatările nesigure dela Blandiana, atestă existența înhumării. Despre morminte de incinerare, făcând eventual abstracție de Toarcla, nu există încă indicii mai precise.

În legătură cu ceramica slavă se pune și problema modului în care se petrece asimilarea elementelor slave și data când acest proces poate fi considerat ca încheiat. În general, dispariția triburilor slave se fixează înainte de mijlocul sec. XII, în baza constatării că, în graiul Sașilor nu se mai sezisează elemente slave, încât în momentul când începe așezarea acestor coloniști în Transilvania, începând cu anul 1150, asimilarea Slavilor fusese terminată. Ar merita să fie recercetată valabilitatea științifică și temeinicia acestui argument. În principiu, continuitatea unor elemente slave și asimilarea lor lentă și treptată într-o regiune ca Transilvania, care și-a dovedit forța ei conservatoare și asupra altor elemente etnice, este mai probabilă decât dispariția lor rapidă și subită înainte de anul 1150.

Cercetarea ceramicii nu poate contribui deocamdată la lămurirea acestei chestiuni. În legătură cu transformarea bazei economice în faza de trecere dela epoca prefeudală la cea feudală și ceramica își schimbă aspectul. Lipsind deocamdată un material mai vast și mai precis, databil din sec. XIII, nu se pot urmări amănunțele și etapele acestei transformări, iar ceramica propriu zis medievală, cunoscută în deosebi din diferitele celăți din Transilvania, arată numai rezultatul final la care s'a ajuns în urma acestor prefaceri.

CATALOGUL DESCOFERIRILOR

1. Acățari (Ákosfalva), Reg. Mureș, raionul Târgu-Mureș.
2. Alba Iulia (Gyulafehérvár, Karlsburg), Reg. Hunedoara, raionul Alba.
3. Apoldul de Sus (Nagyapold, Grosspold), Reg. Sibiu, raionul Sebeș.
4. Aurel Vlaicu (Benzencz, Benzenz), Reg. Hunedoara, raionul Orăștie.
Band (Mezőbánd), Reg. Mureș, raionul Mureș.
5. Berghin (Berve, Blutrol), Reg. Hunedoara, raionul Alba.
6. Beșineu (Székásbesenyő), Reg. Sibiu, raionul Sebeș.
7. Bistrița (Beszterce, Bistritz), Reg. Rodna, raionul Bistrița.
8. Blandiana (Maroskarna), Reg. Hunedoara, raionul Orăștie.
9. Breaza (Beresztelke), Reg. Mureș, raionul Breaza.
10. Căpușul Mare (Nagykapus), Reg. Cluj, raionul Cluj.
11. Călnic (Kálnok, Kelling), Reg. Sibiu, raionul Sebeș.
12. Cernatul de Jos (Alsocsernát), Reg. Stalin, raionul Târgu-Săcuiesc.
13. Cetatea de Baltă (Küküllővár, Kokelburg), Reg. Mureș, raionul Târnăveni.
14. Cetea (Csáklya), Reg. Hunedoara, raionul Alba.
Cheile Turzii (Tordai hasadék, Thorenburger Schlucht), Reg. Cluj, raionul Turda.
15. Ciceu-Cristești (Csicsókeresztúr), Reg. Rodna, raionul Belean.
16. Ciugud (Maroscsüged), Reg. Hunedoara, raionul Alba.
17. Cluj (Kolozsvár, Klausenburg), Reg. Cluj.

18. Cubleșul Someșan (Magyarköblös), Reg. Cluj, raionul Gherla.
19. Cugir (Kudzsir), Reg. Hunedoara, raionul Orăștie.
20. Făderi (Fegyér), Reg. Hunedoara, raionul Hațeg.
21. Gâmbaș (Marosgömbás), Reg. Cluj, raionul Aiud.
22. Gherla (Szamosujvár), Reg. Cluj, raionul Gherla.
23. Ghindari (Makfalva), Reg. Mureș, raionul Sângeorgiul de Pădure.
24. Lechința (Maroslekenze), Reg. Mureș, raionul Luduș.
25. Lopacea Veche (Oláhlopád), Reg. Cluj, raionul Aiud.
26. Mărtănuș (Kézdimartonos), Reg. Stalin, raionul Târgu-Săcuiesc.
27. Mediaș (Medgyes, Mediasch), Reg. Sibiu, raionul Mediaș.
28. Mercurea (Szerdahely, Reussmarkt), Reg. Sibiu, raionul Sebeș.
29. Meșcreac (Megykerék), Reg. Cluj, raionul Aiud.
30. Mihalț (Mihálczfalva), Reg. Hunedoara, raionul Alba.
31. Moldovenesti (Várfalva), Reg. Cluj, raionul Turda.
32. Morești (Malomfalva), Reg. Mureș, raionul Târgu-Mureș.
33. Oena Sibiului (Vizakna, Salzburg), Reg. Sibiu, raionul Sibiu.
34. Oișdea (Vajasd), Reg. Hunedoara, raionul Alba.
35. Orașul Stalin (Brassó, Kronstadt), Reg. Stalin.
36. Palatca (Palatka), Reg. Cluj, raionul Cluj.
37. Păsăreni (Baczkamadarási), Reg. Mureș, raionul Târgu-Mureș.
38. Petrești (Péterfalva, Petersdorf), Reg. Sibiu, raionul Sebeș.
39. Rădești (Tempaláza), Reg. Cluj, raionul Aiud.
40. Sânbenedic (Marosszentbenedek), Reg. Mureș, raionul Târnăveni.
41. Sâncrai (Marosszentkirály), Reg. Mureș, raionul Mureș.
42. Sebeș (Szászsebes, Mühlbach), Reg. Sibiu, raionul Sebeș.
43. Șeica Mică (Kisselyk, Kleinschelken), Reg. Sibiu, raionul Mediaș.
44. Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy), Reg. Stalin, raionul Sf. Gheorghe.
Slimnic (Szelindek, Stolzenburg), Reg. Sibiu, raionul Sibiu.
45. Târgu-Săcuiesc (Kézdivásárhely), Reg. Stalin, raionul Târgu-Săcuiesc.
46. Teiuș (Tövis), Reg. Hunedoara, raionul Alba.
47. Transilvania de Sud.
48. Turdaș (Turdos), Reg. Hunedoara, raionul Orăștie.
49. Toarcia (Kisprázsmar Tarteln), Reg. Sibiu, raionul Agnita.
Valca Nandruului (Nándorvály), Reg. Hunedoara, raionul Hunedoara.
50. Boholt (Boholt), Reg. Hunedoara, raionul Deva.

NOTE

¹ C. Daicovicu, An. Inst. Stud. Clas., IV, 1941—1943, 180—185. Cf. și *l. c.* 172—173. An. Inst. Ist. Nat., IX, 1943—1944, 440 și urm. și Studii, II, 1949, I, 144.

² O analogie foarte apropiată dela Kiskörtel, Arch. Ért. XI, 1930, 152, figura 99.

³ K n o r r, 171 și 172, fig. 141—144. Pl. XVI, a, f. 26 b.

⁴ S t. K o v á c s, Dolg. IV, 1913, 265—389, (390—429), în deosebi figurile 9, 32, 54, 62, 74.

⁵ *L. c.*, fig. 9; 4, 62; 4, 8, 74; 6.

⁶ *L. c.*, fig. 74; 8, 12.

⁷ *L. c.*, fig. 54; 4, 12; 74; 2, 7, 9.

⁸ *L. c.*, fig. 62; 10.

⁹ C. G o o s, Arch. d. Ver. f. sieb. Ldkde, XIII, 1876, 214.

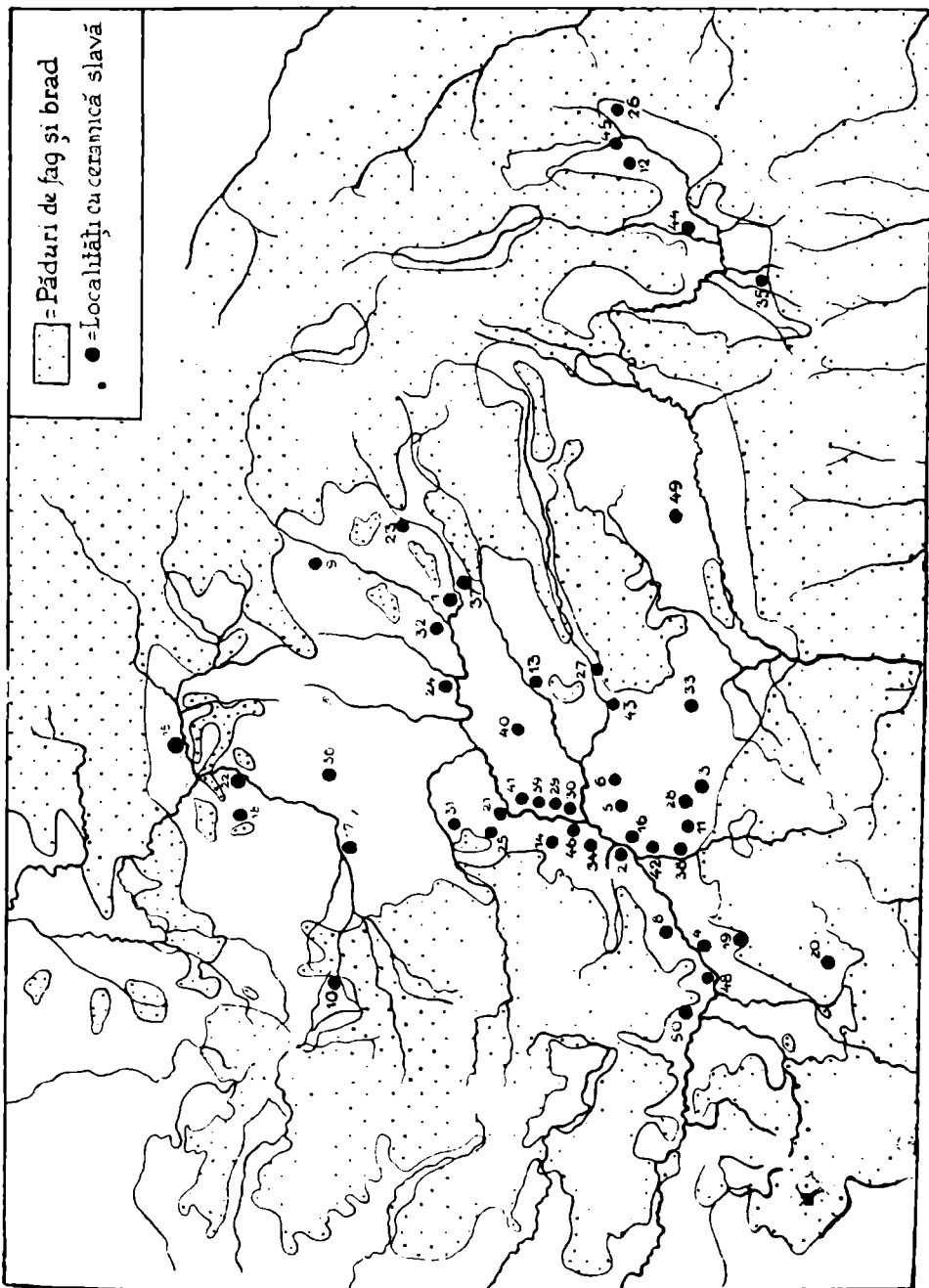
¹⁰ Descoperirea s'a făcut în apropierea locului „Teligrad”, situat lângă sat, pe prima terasă a Mureșului. Numele indică o așezare fortificată din epoca slavă, căreia îi aparțineau mormintele descoperite în malul Mureșului. Sondajele executate în 1948 pe Teligrad au avut un rezultat negativ, deoarece suprafața întreagă acoperită cu vii a fost răvășită cu ocazia plantării acestora. K. H. Studii, II, 1949, 144. Vaselile slave dela „brodul” Mureșului lângă Blandiana ar putea să contribuie eventual și la lămurirea mult discutatei probleme despre originea etnică a Brodnicilor.

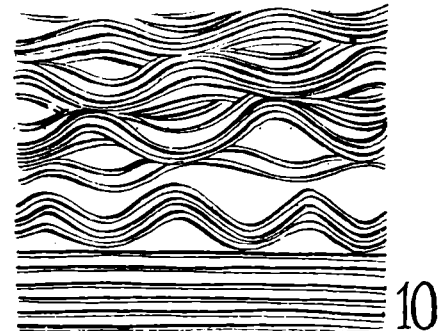
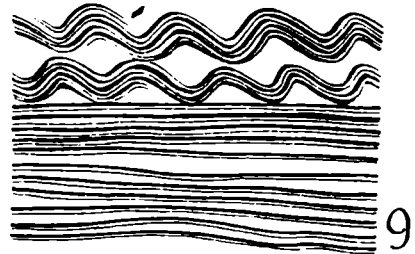
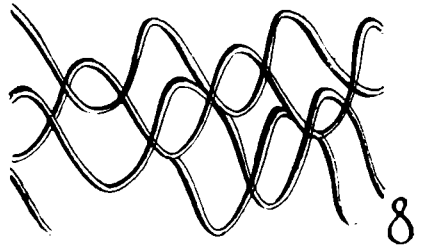
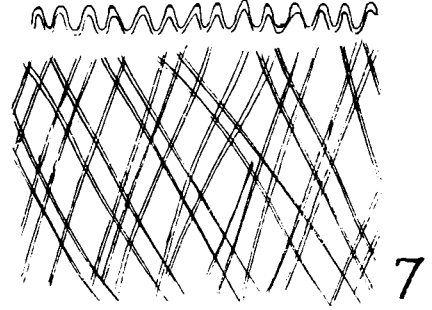
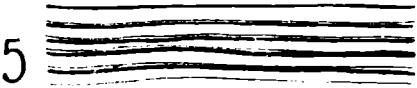
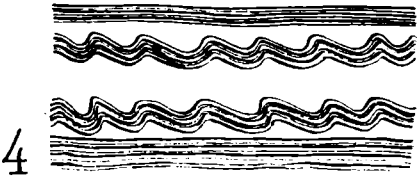
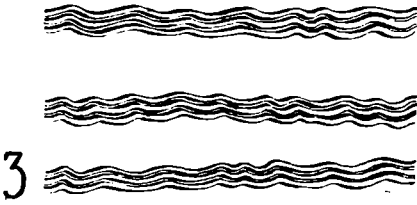
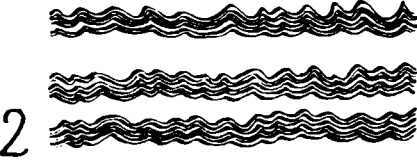
¹¹ De ex. T. H o r v á t h, Arch. Hung., XIX, 1935, 67 și urm.

¹² M i j a t e v, p. 40 și urm. și fig. 21 și 32; G. S c h w a n t e s, Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Neumünster, 1936, 120, fig. 19.

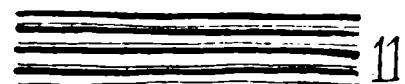
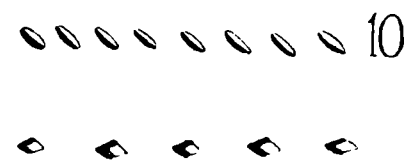
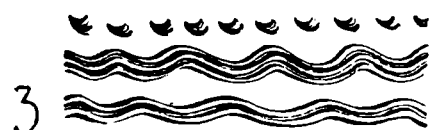
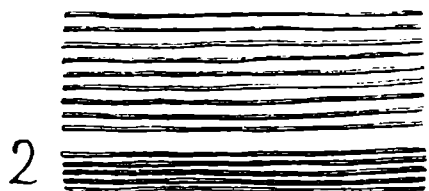
¹³ K. H o r e d t, An. Inst. Stud. Clas., IV, 1941—1943, 171.

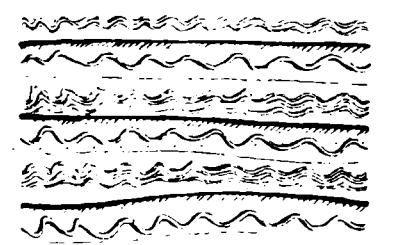
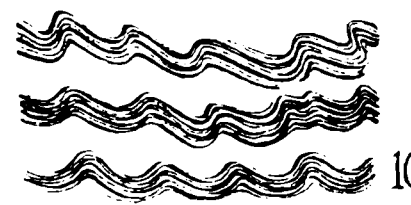
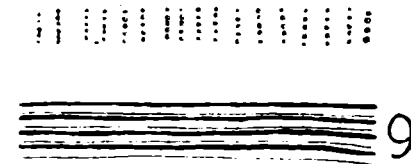
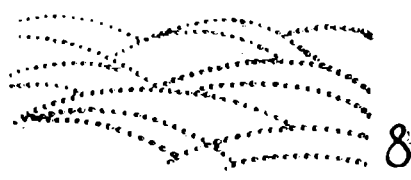
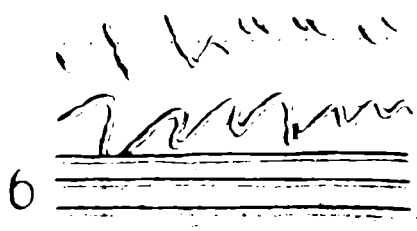
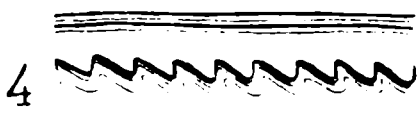
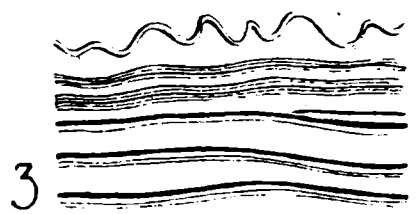
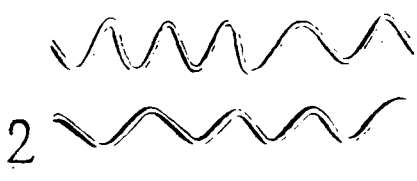
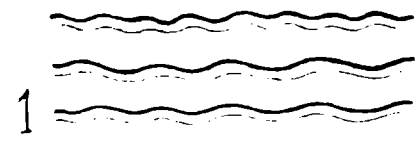
- ¹⁶ D. Csallány, *Dolg.*, XVI, 1940, 125—127 și pl. XIII; 2, 3 și XV, 1, 3.
- ¹⁷ Studii, II, 1949, 144. Studii și Cercetări de Istorie Veche, I, 1950, 126.
- ¹⁸ S. t. Kovács, *Közlemények*, II, 1942, 85—118.
- ¹⁹ L. c., 87.
- ²⁰ L. c., 92.
- ²¹ M. Roska, *Dacia*, 1924, 289. C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Dacia*, V—VI, 1935—1936, 70.
- ²² I. Bodrogi, *Az Erdélyi Múzeum-egyesület... hatodik vándorgyűlésének emlékkönyve*, Cluj, 1913, 22 și 23, figura 2; 6 a.
- ²³ Cf. și A. Orosz, *Ért. az Erd. Muz. Egyesület Orv. term. tud. szakosztályából*, XXVI, 1901, 31.
- ²⁴ J. Herepei, *Erdélyi Múzeum*, XXXVIII, 1933, 47.
- ²⁵ *Dacia*, II, 1925, 304—344.
- ²⁶ L. c., p. 336 și urm.
- ²⁷ L. c., 342, pl. XX; 8,9. Cf. I. Szendrei, *Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler*. Budapest 1896, 74—76.
- ²⁸ M. Roska, *Dolg.*, V, 1914, 125—187.
- ²⁹ M. M. Studii, II, 1949, 113.
- ³⁰ Roska, 225, Nr. 48.
- ³¹ D. și I. Berciu, *Apulum*, II, 1943—1945, 53—62.
- ³² J. Höllrigl, *Arch. Ért.*, XLIV, 1930, 154 și 146, figura 93; 39.
- ³³ Fr. Schuster, *Programm d. ev. Untergymnasiums in Mühlbach 1866—1867*, Sibiu 1867, 6, 12, 14 Cf. și L. c., 1865—1866, 54, Nr. 17, 18 și G. Goos, *Arch. d. Ver. f. sieb. Ldkde*, XIII, 1876, 334.
- ³⁴ Schuster se gândește, fără să aibă la îndemână criteriile mai precise, la aceeași dată în secolul IX—X.
- ³⁵ K. Horedt, *An. Inst. Stud. Clas.*, IV, 1941—1943, 172 și urm. și pl. III, 9—12.
- ³⁶ Germania, XXV, 1941, 124 și pl. XXI, 9.
- ³⁷ Z. Székely, *Sepsiszentgyörgy története a házphor végeig*, Sf. Gheorghe. 1948, 67 și urm. Studii și Cercetări de Istorie Veche, 1950, 128.
- ³⁸ Roska, 247, Nr. 52.
- ³⁹ M. Kimakowicz, *Korrbl. Ver. sieb. Ldkde*, XXX, 1907, 89—92.
- ⁴⁰ Gy. László, *A honfoglaló Magyarok művészete Erdélyben*. Cluj, 1943, 3, Nota 3.
- ⁴¹ M. Roska, *A Torma Zsoltá-gyűjtemeny*. Cluj, 1941, 4.
- ⁴² Roska, 43, Nr. 150.
- ⁴³ Vezi Knorr, 1—3, 207 și urm.; Paulik, 13 și urm.
- ⁴⁴ *Przegląd Archeologiczny*, VII, 1946—1947, rezumat, p. 7; Mijsatev, p. 77.
- ⁴⁵ Knorr, 14 și urm. și 111, 15 figura 12 și pl. X a.
- ⁴⁶ D. Popescu, *Studii*, II, 1949, p. 92.
- ⁴⁷ Knorr, 120. Ribacov, p. 163 și urm.
- ⁴⁸ Cf. Blandiana.
- ⁴⁹ Din cetatea medievală deasupra Sibiului. Muzeul Brukenthal, Sibiu, Nr. inv. 13.806. Cf. Anuarul Inst. Ist. Naț., VIII, 1939—1942, 315. Cristian. Muzeul Brukenthal, Sibiu, Nr. inv. 13.164. Pentru descoperiri asemănătoare vezi W. Horváth, *DFSO*, II, 1942, p. 652.
- ⁵⁰ Paulik, pl. XXX, Knorr, pl. IX.
- ⁵¹ Muz. Brukenthal, Sibiu, Nr. inv. 10.468, 10.469.
- ⁵² J. Höllrigl, *Arch. Ért.* XLVI, 1932—1933, p.85 și urm., 90.

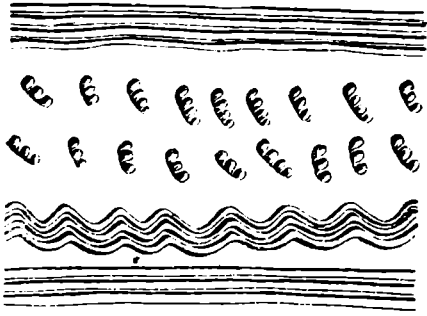

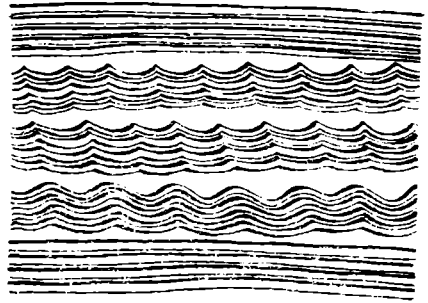
10

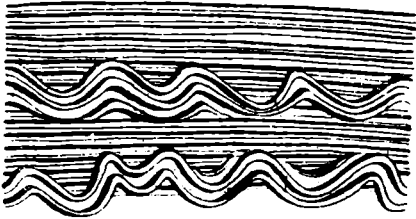

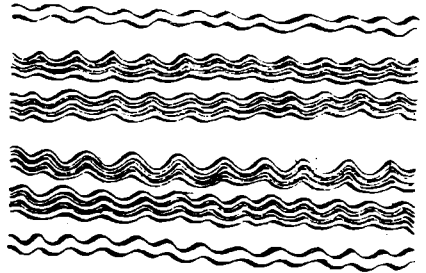
1

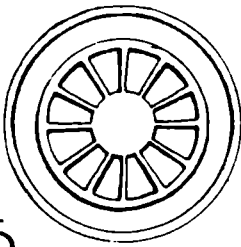
2

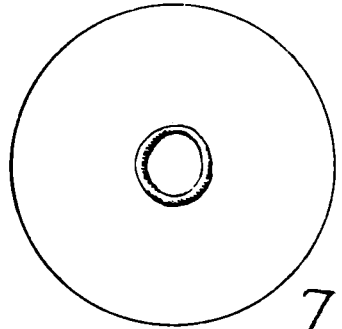
3

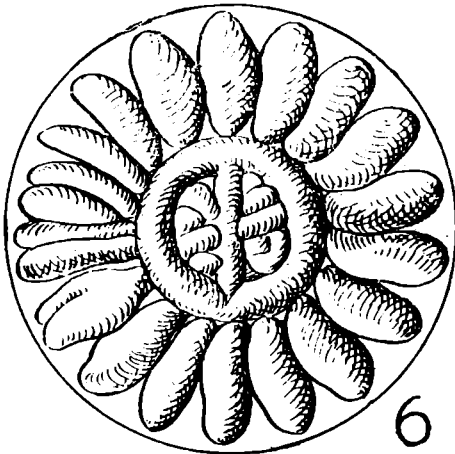
4

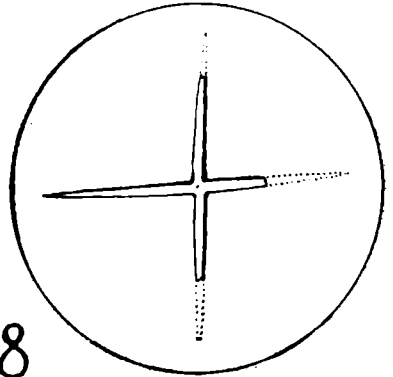
5

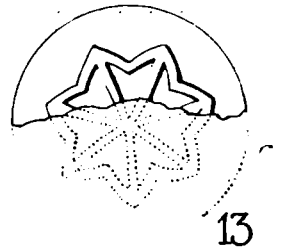
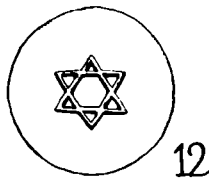
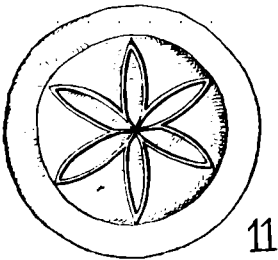
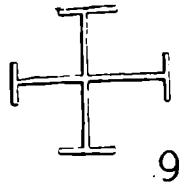
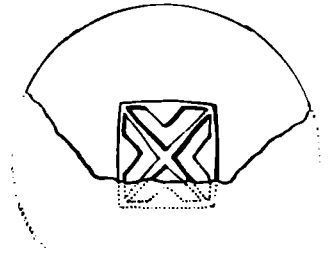
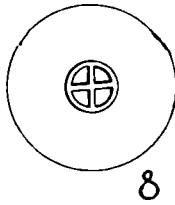
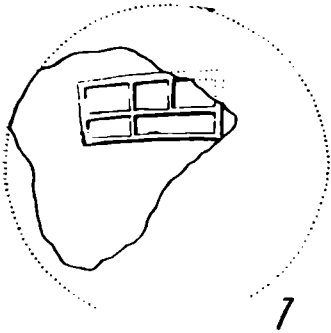
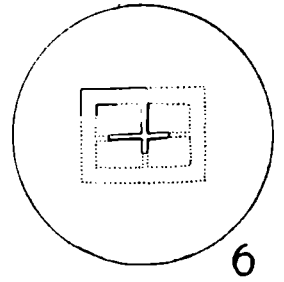
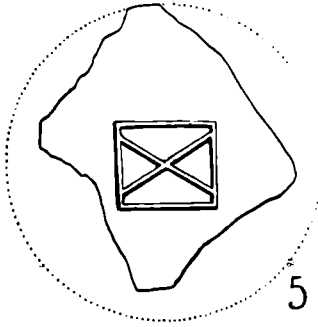
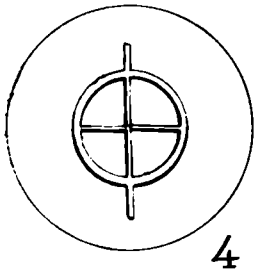
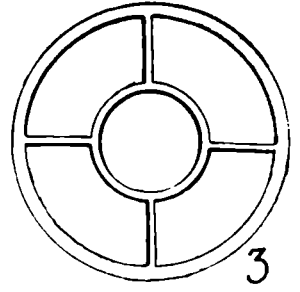
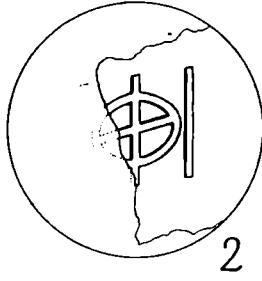
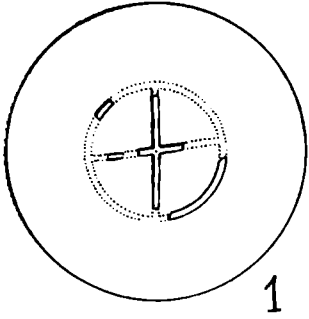
7

6

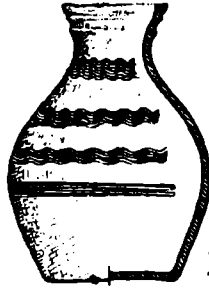

8

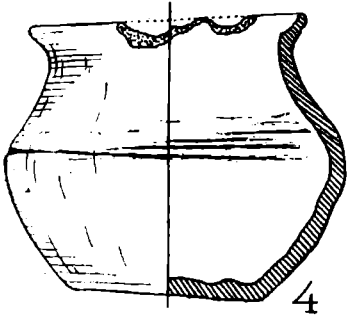
1

2

3

4

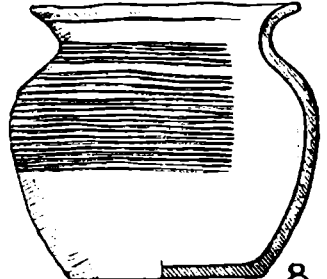
5

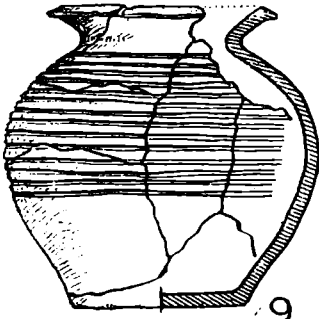
6

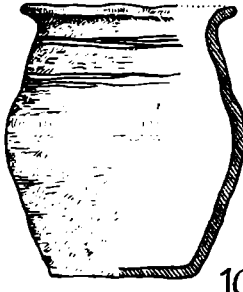
7

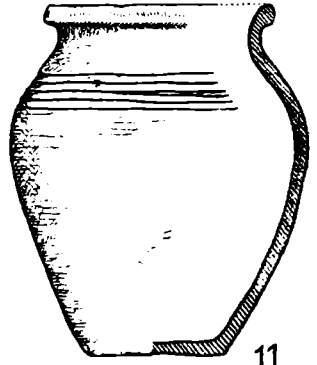
8

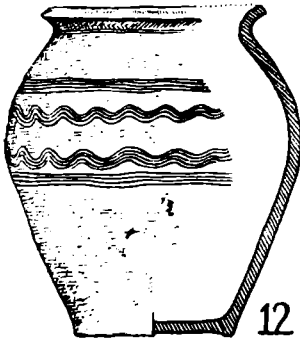
9

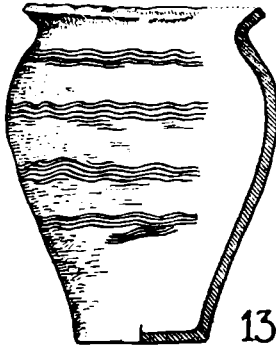
10

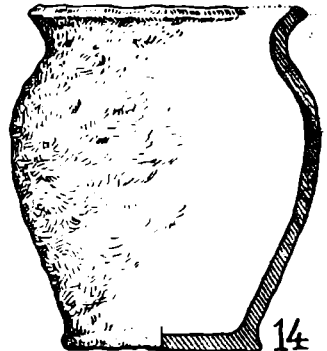
11

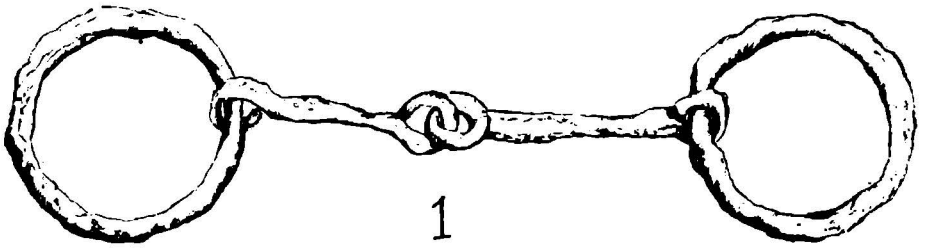
12

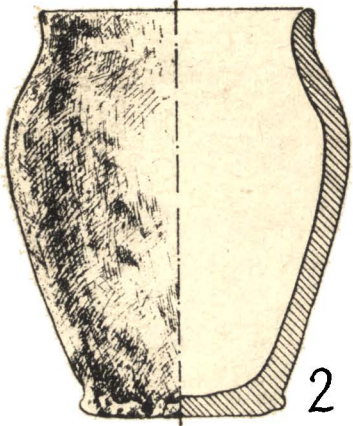
13

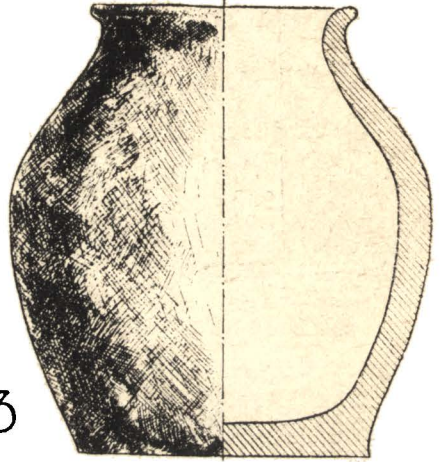
14

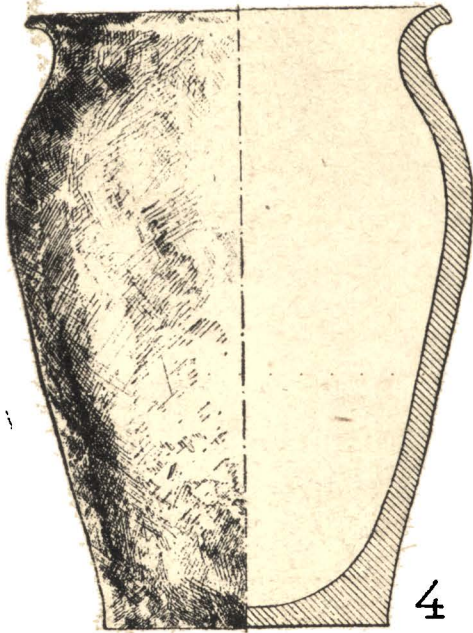
1

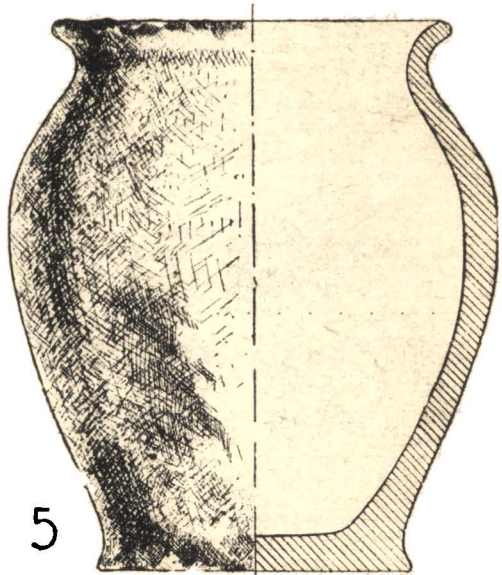
2

3

4

5

1

2

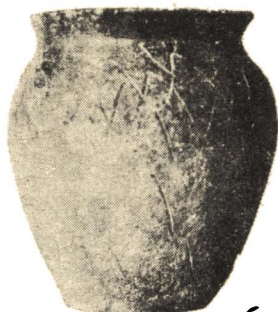
3

4

5

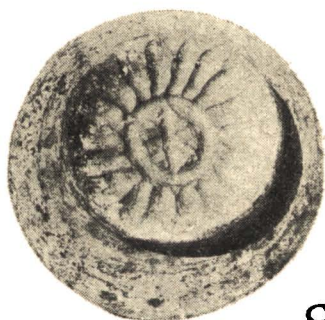
6

7

8

9

10

11

1

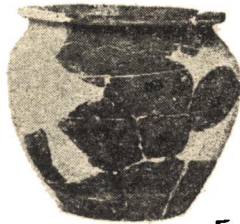
2

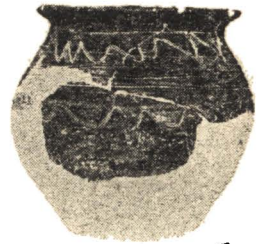
3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

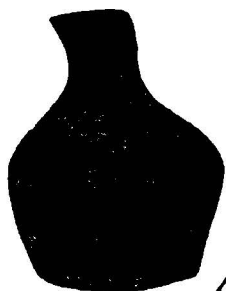
1

2

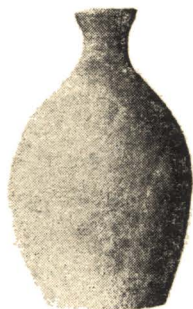
3

4

5

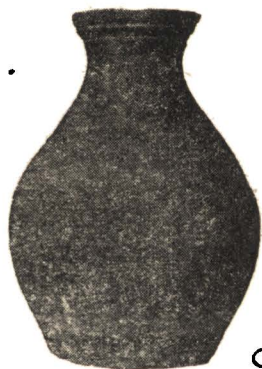
6

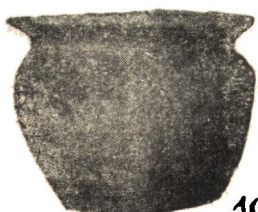
7

8

9

10

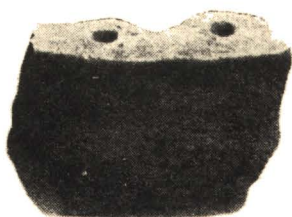
11

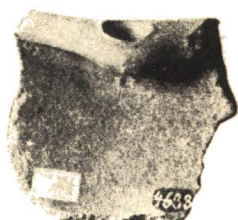
12

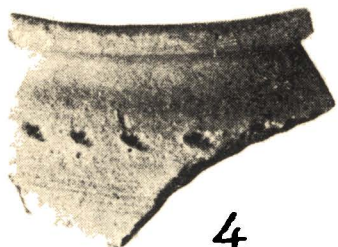
1

2

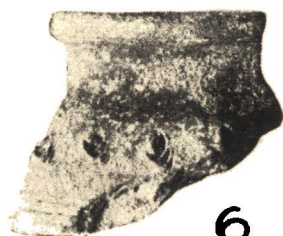
3

4

5

6

9

7

10

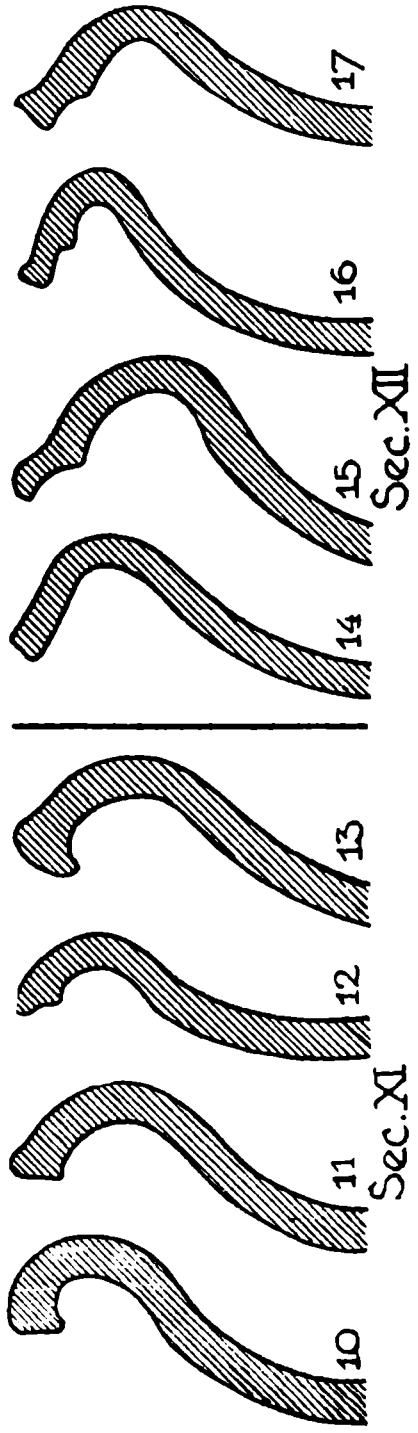
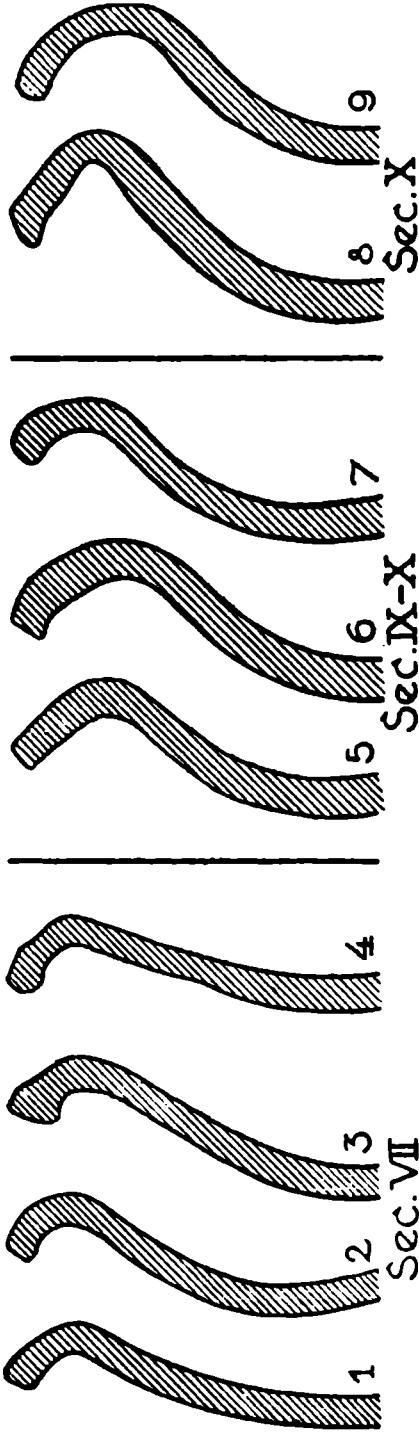
11

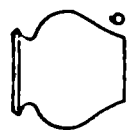

8

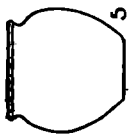

12

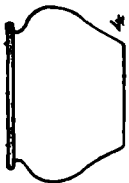

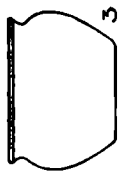
Sec. X

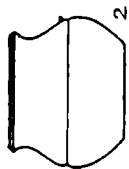
Sec. IX-X

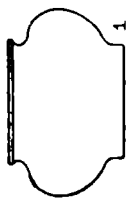
Sec. XI

3

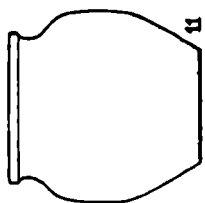

2

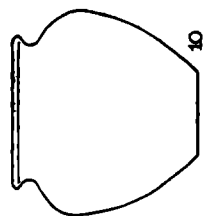

1

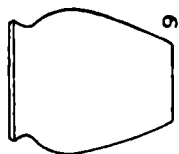
Sec. IX-X

Sec. IX-X

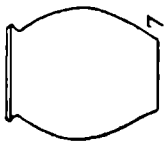
Sec. IX-X

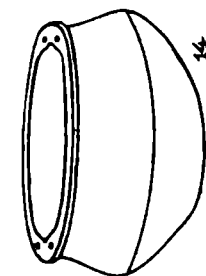
Sec. IX-X

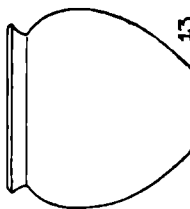
Sec. VII

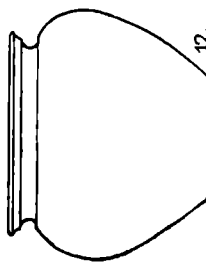
Sec. VII

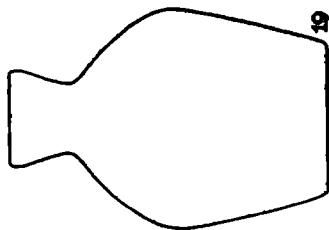
Sec. XI-XIII

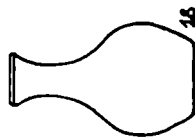
Sec. XII

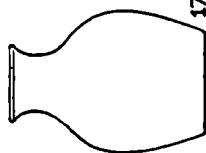
Sec. XII

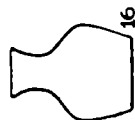
19

18

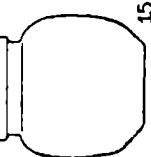

17

16

Sec. VII

15

Sec. IX-X